

Farsça Yazılmış İlk Makâlât Eseri: *Beyânu'l-Edyân der Şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhilî ve İslâmî*

Doğan KAPLAN*

Özet

On dört asırlık İslam kültür ve medeniyeti içerisinde kullanılan başlıca dil Arapça olsa da Farsça ve Türkçe gibi kadim dillerin de bu kültürün yazılı formlarında öteden beri kullanıldığı bilinmektedir. Bu makalede bunun bir örneği olmak üzere şimdiye kadar bilinen en erken Farsça makâlât eseri olan Ebu'l-Meâlî'nin 5/11.yüzyılda yazmış olduğu *Beyânu'l-Edyân* adlı eserinin içerik analizi yapılmış, İslam Mezhepleri Tarihini ilgilendiren üçüncü ve dördüncü bölümlerin çevirisi ekte sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Farsça-Makâlât, Ebu'l-Meâlî, *Beyânu'l-Edyân*, Ch. Schefer, Abbas İkbâl.

Abstract

The Earliest Known Work on Islamic Sects in The Persian Language: *Bayân al Adyân*

Although the main language used in the fourteen centuries-old Islamic culture and civilization is Arabic, ancient languages such as Persian and Turkish are also used in the written forms of this culture. This article is an example of this, including the earliest known work in Persian about maqalat tradition that was written in the 11th century by Abu al Maali. His work's name is *Bayan al Adyan* and we analyzed all chapter of this book and have attached the translated form of third and fourth chapter.

Key Words: Persian-Maqalat, Abu al Maali, Bayan al Adyan, Schefer, Abbas İkbâl

Giriş

Tespit edebildiğimiz kadarıyla erken dönemde Farsça yazılmış iki adet Makâlât eseri bulunmaktadır. Bunlardan birisi V/XI. yüzyılda yaşamış Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Ubeydullah el-Hüseyni el-Alevî'nin yazmış olduğu *Beyânu'l-Edyân der Şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhilî ve İslâmî*, diğeryse VII/XIII. yüzyılda yaşamış Seyyid Murteza b. Dâî Haseni Râzî'ye nispet edilen *Tabsiratu'l-Avâm fi Ma'rifeti Makâlâti'l-Enâm* adlı eserdir.

* Yrd.Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, dkaplan@konya.edu.tr

Bu makalede inceleme konusu olan *Beyânu'l-Edyân der Şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhili ve İslâmî* adlı eser, İran'ın doğusunda Horasan bölgesinde 485/1092 yılında telif edilmiş ve dinler ve mezhepler hakkında bugün itibarıyla bilebildiğimiz Farsça yazılmış en eski İslam Mezhepleri Tarihi kitabıdır. Bu kitabı İranlı ünlü edebiyatçı, tarihçi ve yazar Abbas İkbâl Aştîyâni (ö.1956), hicri-şemsi 1312 (1934)'de Tahran'da yayımlamıştır.

Esasen Abbas İkbâl bu nüshayı, Paris Doğu Dilleri Okulu müdürü oryantalist Charle Schefer'in 1883 yılında *Chrestomathie Persane* (Farsça Seçmeler) adıyla Fransızca çevirisiyle yayımladığı eserin içerisinde (I.cilt, s.132-171) görmüştür. Paris Milli Kütüphanesine ait bir mecmua içerisinde bulunan bu eser, beş bölümden oluşmakla birlikte Schefer'in yayımladığı kitapta beşinci bölüm eksiktir. Aştîyâni, o zaman için başka bir nüshasını bulamadığından Schefer'in yayınına esas alarak gerekli dilbilimsel tashihleri yaparak eseri yayımlamıştır.¹

İkbâl'in bu yayınıyla ilgili olarak Ahmed Kesrevi (ö.1946) *Peyman* dergisinde (1935/2-3) ve (1935/4) özellikle Arapça okumalardaki yanlışlar üzerine eleştirel üç makale yazmıştır. Daha sonra kitabın kayıp beşinci bölümünü Muhammed Taki Dânişpezuh, Asgar Mehdevi'nin kütüphanesinde 482 no ile kayıtlı bir cönk içerisinde bularak 1341 (1962) yılında *Ferheng-i İran Zemin* dergisinin onuncu cildinde (s.282-318) yayımlamıştır. Sonraki yıllarda Dânişpezuh, *Beyânu'l-Edyân*'ın tam nüshasını Kum'daki Âyetullah Mer'aşi Necefi Kütüphanesinde (no.9286) bulmuştur.²

Bu makalede *Beyânu'l-Edyân*'ın iki yayını kullanılmıştır. İlki Abbas İkbâl'in 1934'te yayımladığı beşinci bölümü eksik yayındır. İkincisi ise İkbâl'in ilk dört bölümden oluşan yayınıyla Muhammed Taki Dânişpezuh'un *Ferheng-i İran Zemin* dergisinde yayımladığı beşinci bölümü bir araya getirip yayına hazırlayan Muhammed De-

¹ Abbas İkbâl Aştîyâni, "Nâşirin Önsözü", *Kitâbu Beyâni'l-Edyân*, I.

² Muhammed Debir Siyaqi, "Önsöz", *Beyânu'l-Edyân*, VIII.

bir Siyâqi'nin 1375 (1996) tarihli yayınıdır. Siyâqi bu yayında Ahmed Kesrevi'nin eleştirilerinin de dikkate alındığını ifade etmiştir.³

1. Eserin Müellifi Ebu'l-Meâli'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Maalesef *Beyânu'l-Edyân* kitabının yazarı Ebu'l-Meâli'nin hayatıyla ilgili elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Biyografi kitaplarında ismini bulamadığımız bu zatla ilgili bilgimiz onun adı geçen eserinde kendisiyle ilgili söyledikleridir ki buna göre kendisi Horasân bölgesindedir ve bu eserini 485/1092 yılında telif etmiştir.⁴

Yazarımız eserin girişinde ismini ve künyesini şu şekilde vermektedir: “Emir Seyyid Ecell İmam Âlim Ebu'l-Meâli Muhammed b. Ubeydullah b. Ali el-Hasen b. el-Hüseyin b. Ca'fer b. Ubeydullah b. el-Hüseyin b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebu Talib (Allah onlardan razı olsun ve rahmetiyle yarlıgasın).”⁵

Abbas İkbâl, Ebu'l-Meâli'nin burada geçen şeceresinden hareketle onun dördüncü kuşaktan dedesi Ca'fer'in çocukları Hasan ve Hüseyin'le birlikte muhtemelen Mütevekkil'in (847-861) hilafeti döneminde hicret ederek Belh'e geldiklerini ve orada Belh Nakibliği makâmına nâil olduklarını söyler.⁶ Dördüncü kuşaktan dedesinin Belh'e yerleşmesiyle sülalesi buraya yerleşmiş olan Ebu'l-Meâli'nin ikinci kuşaktan dedesi Ebu Muhammed Hasan b. Hüseyin, Belh'in

³ Muhammed Debir Siyâqi, “Önsöz”, *Beyânu'l-Edyân*, s.VIII. Esasen İkbâl'in ve Dânişpezuhan'ın yayınlarını bir araya getirip neşretme işini Muhammed Debir'den önce Hâşim Razi 1342 (1964)'de Tahran'da gerçekleştirmiştir, ancak bu yayın elimizde değildir. Bu makalede her iki yayın kullanılmakla beraber *Beyânu'l-Edyân*'dan gösterilen dipnotlarda Debir Siyâqi'nin yayına hazırlanmış olduğu nüsha esas alınmıştır.

⁴ Yazar İsnâaşerilik'ten bahsettiği dördüncü bölümün sonunda on ikinci imamın hicri 255 senesinde doğduğunu daha sonra küçükken bir serdâba (kiler) girip gaip olduğunu söylerken “onun doğumundan bu kitabın yazıldığı zamana kadar 230 kameri yılın geçti” ifadesini kullanmıştır ki bu da bize *Beyânu'l-Edyân*'ın hicri 485 senesinde yazılmış olduğunu gösterir. İlgili ifade için bk. Ebu'l-Meâli, *Beyânu'l-Edyân*, 60.

⁵ *Beyânu'l-Edyân*, 15-16.

⁶ Abbas İkbâl, “Önsöz”, *Beyânu'l-Edyân*, 8.

saygı duyulan büyük zatlarından biri olarak kabul görmüştür.⁷ Yazarımızın dedesi Ebu'l-Kâsım Ali b. Ebu Muhammed'in Belh'te oğlu Ubeydullah b. Ali -ki yazarımızın babası olmaktadır- Herat'ta yaşamıştır.⁸ Abbas İkbâl'e göre yazarın mukaddimesinde isminden önce kullanılan, "Emir Seyyid Ecell İmam" ifadeleri onun da ataları gibi toplum için saygın bir konuma sahip olduğunu, emirlik veya nikabet görevlerinin olduğunu gösterir.⁹

Ebu'l-Meâli'nin eserin iki yerinde (s.34 ve 57) gözlemlerine dayalı olarak Gazne'den bahsetmesi onun orada ikamet ettiğini gösterebilir.¹⁰

Eserin hemen girişinde yazarın rasyonel ve tutarlı bir ilmi kişiliğe sahip olduğu, "aklın kanunlarına göre"¹¹ hareket etmeye yaptığı vurgudan anlaşılmaktadır. Eserinin bölümleri hakkında bilgi verdikten sonra¹² kitapta yer alan bilgileri kendi kafasından uydurmadığını ya "üstadlardan ve imamlardan aldığı derslerden ya derinlemesine okumalardan veya bilinen meşhur kitaplardan aldığını"¹³ söyleyerek ilmi emanete olan saygısını dile getirmiştir.

Fırkaları nispeten tarafsız bir üslupla ele alan Ebu'l-Meâli'nin mezhebi kişiliğiyle ilgili olarak bazı araştırmacılar onu Sünni-Hanefi, eserini de Hanefi Makâlât geleneğinin bir örneği olarak gör-

⁷ Abbas İkbâl, buna delil olarak Horasan'ın Cahız'ı olarak bilinen meşhur hakim ve âlim Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhi'nin (ö.322/933) onun ölümünden sonra söylediği mersiyesini getirir. Bkz. "Önsöz", *Beyânu'l-Edyân*, 8-9. H. Massé de Ebu'l-Meâli'nin ailesinin uzun süre Belh'te yaşadığını söyler. Bkz. Massé, "Abu'l-Ma'âli Muhammad b. Ubayd Allâh" *EP*, I/137.

⁸ Abbas İkbâl, "Önsöz", *Beyânu'l-Edyân*, 9.

⁹ Abbas İkbâl, "Önsöz", *Beyânu'l-Edyân*, 9.

¹⁰ Ancak Abbas İkbâl, bunun kesin olarak söylenemeyeceğini zira Ebu'l-Meâli'nin sülalesinin Belh'te nikabet görevlerinde olduğunu, babasının ise Herat'ta ikamet ettiğinin sabit olduğunu söyler. Bkz. "Önsöz", 11.

¹¹ *Beyânu'l-Edyân*, 17.

¹² Ashında Ebu'l-Meâli gibi Şehrestani'nin (548/1153) de *el-Müel ve'n-Nihal*'de benzeri şekilde aklın ilkelerinden bahsedip eserinin bölümleri ve bu bölümleri neye göre oluşturduğundan bahsetmesi XI ve XII. yüzyıllarda İslam düşüncesinin bilimsel açıdan ne kadar ileride olduğunun bir kanıtıdır.

¹³ *Beyânu'l-Edyân*, 17.

müşlerdir.¹⁴ Bize göre de yazarımız kuvvetle muhtemel Sünni'dir, ancak onun Hanefi fıkıh ekolünden olduğunu söyleyebilmek için elimizde yeterince bilgi yoktur. Belki onun Hanefi olabileceğin dair tek somut örneği, kitabında ehl-i islamın orta yolunun temsilcisi olarak gördüğü Sünnet ve Cemaat ashâbından bahsederken adı geçen imamlardan sadece Ebu Hanife için "radıyallahu anh" şeklinde rahmet ifadesini kullanmasıdır.¹⁵ Ancak öyle görünüyor ki Ebu'l-Meâli'nin Hanefi mezhebine mensup olduğunu düşünen araştırmacıların delili onun Sünni-Hanefi çizgide olan Gazneliler döneminde (963-1186) Horasan'da yaşamış olmasıdır.¹⁶

2. Ebu'l-Meâli'nin Bağlı Bulunduğu Mezhebi Ekol

Esasen Ebu'l-Meâli'nin Gazneliler döneminde saraya yakın bir pozisyonda bulunması onun Sünniliğini tespit etmemizi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca eseri *Beyânu'l-Edyân*'ın içeriği de bunu teyit etmektedir. Örneğin Ebu'l-Meâli'nin kurtuluşa eren fırka olarak Ehl-i Sünnet'i görmesi ve yine kitap boyunca dört halifenin tamamını hayır ve rahmetle anması, onun Sünni olduğunu göstermektedir. Ehl-i Sünnet'ten bahsettiği dördüncü bölümdeki ifadeleri dikkat çekicidir:

Deriz ki; ehl-i islamın orta yolu Sünnet ve Cemaat ashâbıdır. Müslümanlardan bir mezhebe bağlı bulunan kime sorarsan sor, herkes "Sünnet ve Cemaat ashâbı benim bulunduğum mezheptir" diye cevap verir. Bu mezhebin dayandığı temel esaslar şunlardır: Allah Teâlâ'nın tüm sıfatlarını kadim kabul ederler, Kur'an'ı gayr-ı mahlûk, cennet ve cehennem yaratılmış olduğunu ve şu anda var olduğunu, ehl-i cennetin kesinlikle Allah Teâlâ'yı baş gözüyle göreceklerini, kabir azabı ile Münker ve Nekir'in sorgusunun hak olduğunu söylerler. Büyük günah işleyen kulların kâfir olduğunu

¹⁴ Bkz. Kadir Gömbeyaz, *Makâlât Geleneğinde İmam Eş'ari*, 42-43. Esasen Gömbeyaz, Ebu'l-Meâli'nin Sünni oluşunu yazarımızın eserini Arapçaya çeviren Yahya Haşşâb'a dayandırmaktadır. Sönmez Kutlu da *Beyânu'l-Edyân*'i "Hanefi" makâlât türünün örneği olarak vermiştir. Bkz. Kutlu, *Mezhepler Tarihinin Giriş*, 187.

¹⁵ *Beyânu'l-Edyân*, 47.

¹⁶ Gazneliler Devleti'yle ilgilil olarak bkz. Erdoğan Merçil, "Gazneliler" *DİA*, XIII, 480-484.

söylemezler, tövbe etmeden ölenlerin günahları kadar cehennemde kalacağını, o anda Peygamber -salavâtullahi aleyh'in- şefaatiyle cennete gireceklerini söylerler.... Yüce Allah'ın sıfatları konusunda teşbih ve ta'tilden uzak dururlar. Peygamber'in ashabıyla ilgili kötü söz söylemezler. Rasulullah'ın halifesinin Ebu Bekir Sıddik (r.a.) olduğunu söylerler ve onun ashabın en üstünü olarak görürler. Ondan sonra Ömer b. el-Hattab'ı (r.a.), ondan sonra Osman b. Affan'ı (r.a.) ve ondan sonra ise Ali b. Ebi Tâlib'i (k.v.) halife olarak kabul ederler. Onların sevgisi gönülde aynıdır. Sünnet ve Cemaat mezhebinin temel fikirleri bunlardır.¹⁷

Eserin girişinde dünyanın fani olup her şeyin geçici olduğunu, Hz. Âdem'den bu tarafa tüm hükümdarların gelip geçtiğini hepsinin unutulduğunu baki olanın sadece güzel sözlere sahip iyi işler yapanların vb. olduğunu ifade ederken örnek verdiği Hz. İbrahim'le ilgili olarak günde beş kere namazda ona 'salli-bârik' duası okunduğunu söylemesi¹⁸ onun Sünni fıkıh ekollerinden birine mensup olduğunu gösterir. Zira bilebildiğimiz kadarıyla Caferi fikhında teşehhüdde salli-bârik duaları okunmaz.¹⁹

Yine kitabın başında bu eseri telif etmesinin sebebi olarak zikrettiği hususlar da onun Sünni olabileceğini gösterir. Önce ilgili yeri nakledeyim:

Gelelim (bu eseri yazıştaki) amacımıza, bir padişahın meclisinde söz dönüp dolaşp câhili ve İslami din ve mezheplerin izahına gelmişti. Yine Peygamber (a.s.)'ın buyurduğu "Benden sonra ümmetim 73 fırkaya ayrılacak, biri hariç hepsi ateşte olacaktır" haberdeki 73 grup kimlerdir, bunların her birinin isim ve fikirleri nelerdir bilinsin ki sapkın olan grubun kim olduğu belli olsun yi-

¹⁷ *Beyânu'l-Edyân*, 45-46.

¹⁸ *Beyânu'l-Edyân*, 16.

¹⁹ Caferi fikhında teşehhüdde okunan dua şu şekildedir: "Eşhedu en lâ ilâhe illallahu vahdehu lâ şerike leh ve eşhedu enne muhammeden abduhu ve rasûluhu, Allahumme salli alâ Muhammed ve âli Muhammed." Bkz. Humeyni, *Risâle-i Tavzîhi'l-Mesâil*, 149.

ne bunların günahları bilinsin ki Sünni olan fırka Allah Teâlâ'nın kendilerine olan nimetinin değerini bilsin.²⁰

Yazarın burada bahsettiği padişah muhtemelen 1059-1099 yılları arasında Gazne Sultanlığı yapmış olan Sultan İbrahim b. Mes'ud (ö.1099)'dur. Zira *Beyânu'l-Edyân*'ın telif edildiği 485/1092 yılında Gazne'de saltanat makamında o bulunmaktadır.²¹ Gaznelilerin Sünni oldukları bilinmekte olduğuna göre sultanın meclisinde bulunan Ebu'l-Meâli de öyle olmalıdır. Yine yukarıdaki metinde yer alan "Sünni olan fırka Allah Teâlâ'nın kendilerine olan nimetinin değerini bilsin" ifadesi de onun Sünniliğini göstermektedir.

Ancak onun adı geçen eserinde İslam fırkalarını anlatmaya başladığı üçüncü bölümün hemen girişinde "Hz. Peygamber'in 'Ümmetim benden sonra yetmiş üç fırkaya ayrılacak' sözünün beyanında ve bu haberin isnadı, şerhi ve yetmiş üç firkanın ne anlama geldiğiyle ilgilidir" başlığını taşıyan ilgili bölümde Gadir-i Hum hadisini Şia'nın betimlediği şekilde işlemesi bazı araştırmacıları onun Şii olabileceği düşüncesine sevk etmiştir.²² Ebu'l-Meâli'nin bu konuyla ilgili ifadeleri aynen şöyledir:

Ali b. Ebi Talip (k.v.) şöyle buyurmuştur: Rasulullah (s.a.v.) ile birlikte bir seferdeydik ve Gadir-i Hümm denilen bir su birikintisi yanında konaklamıştık. Orada Allah'ın Rasulü (s.a.v.) insanlara, "namaz toplayıcıdır" şeklinde nida edilmesini emretti. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v.)'in sahabesi toplandı. (Rasulullah) elimden tutarak bir tepciğe çıktı ve şöyle buyurdu: Şüphesiz Yüce Allah insanları farklı ağaçlardan yaratmıştır, beni ve Ali'yi bir ağaçtan

²⁰ *Beyânu'l-Edyân*, 16-17.

²¹ Abbas İkbâl, Ebu'l-Meâli'nin bahsettiği padişahın Sultan Mes'ud b. İbrahim olduğunu söylemiştir. bkz. İkbâl, "Önsöz" 11. Ancak bu bir sehiv olsa gerek, zira III. Mes'ud olarak da bilinen Mes'ud b. İbrahim 1099-1115 yılları arasında hüküm sürmüştür ki bu, eserin telifinden sonraki yıllara tekabül etmektedir. Muhtemelen İkbâl bu sehvi *Beyânu'l-Edyân*'ı ilk defa yayınlayan Ch. Schefer'e dayanarak yapmıştır. Zira Massé'nin aktardığına göre Schefer de adı geçen sultanın III. Mesud olduğunu tahmin etmiştir. Bkz. Massé, "Abu'l-Ma'âli Muhammad b. 'Ubayd Allâh" *EP*, I/137.

²² Nitekim Şii araştırmacı Ali Ağanûri, Ebu'l-Meâli'nin bu ifadelerinden onun Şii olabileceği sonucunu çıkarmıştır. Bkz. Ağanûri, *Hastgâh-ı Teşeyyu*, 60.

yaratmıştır; ben köküyüm Ali dalıdır, Hasan ve Hüseyin meyvele-ridir, şiamız (tarafımız) dalları ve yapraklarıdır. Kim onlardan birine yapışırsa kurtulur/necat bulur, kim de onlardan geri kalırsa helak olur. Sonra şöyle dedi: Söyleyin, ben sizden ve tüm müminlerin nefislerinden daha değerli değil miyim! Ashab: Vallahi evet! Rasulullah: Öyleyse ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir. Allahım! Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol! Ona yardım edene yardım et! Onu yalnız bırakanı yalnız bırak! Ve onu Hakk'a döndür! Rasulullah sonra şöyle devam etti: Musa'nın kavmi ondan sonra yetmiş bir fırkaya ayrıldı, onlardan yetmiş fırkası helak oldu sadece bir tanesi kurtuluşa erdi... İsa'nın kavmi ondan sonra yetmiş iki fırkaya ayrıldı, yetmiş bir fırkası helak oldu, sadece bir tanesi kurtuluşa erdi... Benden sonra ise ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, yetmiş ikisi helak olacak sadece birisi kurtuluşa erecektir...Yalnız dikkat edin ben size iki ağır şey (sakaleyn) bırakıyorum, eğer benden sonra onlara sıkı sıkıya tutunursanız asla sapıtmazsınız: Yüce Allah'ın semadan uzatılan ipi olan Kitab'ı ve soyum yani ehl-i beytim; bu ikisi Havz'da buluşana kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır. Bunun üzerine bütün herkes Rasulullah (s.a.v.)'in bu söyledikleri sebebiyle beni tebrik etmeye koyuldu, hatta Ömer b. Hattab (r.a.) "Bravo, tebrikler ya Eba'l-Hasen benim her müslüman erkek ve bayanın mevlası oldun." dedi²³

Sadece bu ifadelerden dolayı Ebu'l-Meâli'nin Şii bir âlim olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ancak bu durum kitabın geneliyle mukayese edildiğinde açık bir çelişki doğurmaktadır. Zira kitabın geneline bakıldığında yazarın Sünni çizgide bir kişi olduğu açıkça görülmektedir.²⁴

²³ *Beyânu'l-Edyân*, 40-41.

²⁴ Bu durumda ortaya çıkan bu çelişki eğer Ebu'l-Meâli'den kaynaklanmıyorsa, bu esere müdahale edildiğini gösterir. Bu konuda kesin bir yargıya varabilmek için *Beyânu'l-Edyân*'ın başka nüshalarının ortaya çıkarılıp mukayesesinin yapılması gerekir.

3. Beyânu'l-Edyân'ın İçeriği

Mezhepler ve dinler tarihiyle ilgili Farsça yazılmış bilebildiğimiz en eski eser olan *Beyânu'l-Edyân*, Abbas İkbâl'e göre Farsçanın inşa bakımından en güzel ve en eski nesir örneklerindedir.²⁵

Ebu'l-Meâlî, bu kitabını hicri 485 yılında telif ettiğini vurgulamıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere bu eserini yazarken bazı kitaplardan da yararlanmıştı. Genellikle işlediği konuyu nereden aldıysa o kitabın ismini vermiştir. Yazarımızın kitabında yararlandığı ve ismini zikrettiği eserler şunlardır:

1. *el-Bed'u ve't-Tarih*, Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl Mutahhar b. Tahir el-Makdisi (387/997). Makdisi bu kitabını 355/966 yılında telif etmiştir.²⁶

2. *el-Emed ale'l-Ebed*, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Yusuf Âmiri-yi Nişâbüri (381/992).²⁷

3. *Siratu'l-Feylesof*, Ebu'l-Hayr Hasen b. Suvvar Hammar (408/108-421/1030 arası).²⁸

²⁵ Abbas İkbâl, "Önsöz" *Beyânu'l-Edyân*, 5.

²⁶ *Beyânu'l-Edyân*, 20, 22, 23. Ebu'l-Meâlî, 'Acem ve Farslar'dan bahsettiği birinci bölümde Zerdüşt'ten ve Fars'daki ateşgedelerden bahsettiği yeri bu eserden almıştır. Yine 'Felsefeciler' başlığı altında Aristo'nun İskender'e yazdığı mektubu da 'Makdisi'nin Tarihinden' okuğunu söylemiştir. Hintlilerden bahsettiği yerde de yine Makdisi'ye atıfta bulunur.

²⁷ *Beyânu'l-Edyân*, 21. Metinde bu eserin ismi 'Ebedun ale'l-Emed' şeklinde geçmiştir. Ahmed Kesrevî, Katip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn*'unun referans göstererek yanlışlığı düzeltmiştir. Yazarımız, Calinus'un bir bilge ve filozof olmayıp doktor olduğu bilgisini bu eserden almıştır.

²⁸ *Beyânu'l-Edyân*, 21. Esasen yazarımız burada 'Ebu'l-Hayr Hammâr'ın bir kitabında' ifadesini kullanarak Eflatun'un –muhtemelen- *Esthétique* kitabında geçen bir bilgiden bahseder. Abbas İkbâl, ilgili yayının sonuna koyduğu "Açıklama ve Dipnotlarda", Ebu'l-Hayr'ın Hristiyan olup devrinin tanınmış ünlü mantıkçı filozoflarından olduğunu, Süryaniceden Arapçaya tercüme yapıldığını ve Sultan Mahmud Gaznevi'nin, Ebu Reyhan Birûni, Ebu Ali Sina (İbn Sina), Ebu Sehl-i Mesîhi ve Ebu Nasr-ı Irak ile birlikte onu da Harizm'den Gazne'ye götürdüğünü söyler. Sultan Mahmud'un çok hürmet ettiği Ebu'l-Hayr -ki o sıralarda yüz yaşın üstündedir- ölene kadar Gazne'de yaşamıştır. İkbâl, Ebu'l-Meâlî'nin Ebu'l-Hayr'dan yararlandığı kitabın muhtemelen *Siratu'l-Feylesof* olduğunu söyler. Bkz. Abbas İkbâl, "Beyânu'l-Edyân Notları", 96-97.

4. *Ârâu'l-Hind*. Ebu Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Birûnî el-Hârezmi (440/1048).²⁹

5. *Kitâbu'l-Makâlât*, Ebu İsa Muhammed b. Harun el-Verrâk el-Bağdadi (247/861).³⁰

6. Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhi (322/934).³¹

7. *Kitâbu İhtisârât*. Ebu'l-Hasen Nüveyzi.³²

8. *el-Mukni' fi'l-Gaybe*, Alemu'l-Huda Şerif Ebu'l-Kâsım Ali b. Hüseyin Murtezâ (466/1074).³³

9. *Ahsenu'l-Kibâr*.³⁴

²⁹ *Beyânu'l-Edyân*, 23-24. Hintlilerden bahsettiği kitaplarda yer alan soru-cevap faslına Birûnî'nin bu kitabından almıştır. Bu kitabın literatürde bilinen tam adı *Tahkik mâ li'l-Hind min Makûleh Makbûleh fi'l-Akl ev Merzûleh*'dir.

³⁰ *Beyânu'l-Edyân*, 25. Ebu İsa Verrâk, meşhur İbn Râvendî'nin hocası olup Şii, Mutezili ve Maniheist olarak tanınmıştır. Eserleri elimizde olmamakla birlikte özellikle Milel ve Nihal alanında Mes'ûdi, Ebu'l-Hasen Eş'ari, Ebu Reyhan Birûnî, Seyyid Murteza, Abdulkâhir Bağdadi, Şehrestani ve İbn Ebi'l-Hadid'e kaynaklık etmiştir. Zira bu ismi geçen âlimler eserlerinden bol bol kendisinden nakilde bulunmuşlardır. Bkz. Abbas İkbâl, "Beyânu'l-Edyân Notları", 98-99; Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 75. Ebu İsa Verrâk'ın Eş'ari'ye kaynak oluşuyla ilgili olarak bkz. Gömbeyaz, *Makâlât Geleneğinde İmam Eş'ari*, 110.

³¹ *Beyânul-Edyân*, 35. Ebu'l-Meâlî'nin Hintlilerin mezhepleriyle ilgili bilgi verirken adını andığı Ahmed b. Sehl, Ebu Zeyd-i Hakîm ve Horasan'ın Câhızı lakaplarına sahip bir filozof ve bilgindir. İlim, felsefe ve tarih konusunda *Suveru'l-Ekâlîm* adlı bir eseri vardır. Bkz. Abbas İkbâl, "Beyânu'l-Edyân Notları", 102.

³² *Beyânu'l-Edyân*, 36. Ebu'l-Meâlî'nin Sabiilerden bahsettiği yerde adını andığı bu kişinin kim olduğuyla ilgili bir bilgiye erişemedik. Ancak Ahmed Kesrevî bu kitabın adının 'İhtisârât' değil 'İhtiyârât' olduğunu söylemiştir.

³³ *Beyânu'l-Edyân*, 57. İsnâaşeriye'den bahsettiği bölümde bu kitaptan bahsetmiştir. Bu kitap İmamîyye Şiası'nın Gaybet konusundaki en meşhur eseridir.

³⁴ *Beyânul-Edyân*, 66. Ebu'l-Meâlî, Haricilerden bahsettiği üçüncü bölümün son kısmında Haricilerle ilgili ayrıntılı bilgi isteyenler *Ahsenu'l-Kibar'a* müracaat etsinler, der. Bu kitapla ilgili herhangi bir malumata erişemedik. Abbas İkbâl, bu kitabın İbn Arabşah'ın *Ahsenu'l-Kibâr fi Ma'rifeti Eimmeti'l-Ethâr* olamayacağını, zira Muhammed b. Zeyd İbn Arabşah'ın, Ebu'l-Meâlî'den çok sonra yaşadığını ve konusunun da on iki imamın hayatıyla ilgili olduğunu, Haricilikle ilgisinin bulunmadığını söyler. Bkz. Abbas İkbâl, "Beyânu'l-Edyân Notları", 103.

Müellif kitabı beş bölüme ayırdığını söyleyerek bölümlerin neler olduğunu sıralamıştır. (17)

Birinci bölüm: Her zaman ve her bölgede bir yaratıcının varlığını kabul edenler hakkındadır. (19-24)

İkinci bölüm: İslam öncesi mezhepler hakkındadır. (25-37)

Üçüncü bölüm: Ümmetin 73 fırkaya ayrılacağıyla ilgili rivayetin anlamı ve değerlendirmesi. (39-44)

Dördüncü bölüm: İslam mezhepleri ve bunların görüşlerinin çok dikkatli bir şekilde ortaya konması. (45-66)

Beşinci bölüm: Boş Hayaller Peşinde Koşan İstisnâi Gruplar: İlahlık ve Peygamberlik İddiasında Bulunanlar (67-94)

a. Birinci Bölüm Analizi

Şimdi kısaca bu bölümlerin analizini yapmak gerekirse birinci bölümde yazarımız, İslam coğrafyacılarının dünyayı iklimlere (bölge) ayırma şeklindeki klasik sınıflandırmasına dayalı olarak dünyada var olan milletlerden bahsetmiştir ki bunlar da; Acemler-Farslar, Derriyye Farisileri (Afgan milletleri), Filozoflar, Rumlar, Kıptiler, Habeşler, Türkler, Hintliler ve Zenciler'den oluşmaktadır. Bu sınıflandırma aynı zamanda XI. yüzyılda yaşamış yazarımız nezdinde o devir Müslümanlarının coğrafi anlamda insanları nasıl sınıflandırdıklarını göstermesi bakımından önemlidir.³⁵ Bu beş sayfalık bölümde Ebu'l-Meâlî, her zaman ve her bölgede insanlarda bir "Yüce Yaratıcı" fikrinin bulunduğunu ispat sadedinde bildiği milletlerden bahsetmiştir. Arap ve Acemlerden bahsederken Zerdüştilerin Zend, Pazend ve Avesta kitaplarının başında "Âhiretin varlığı konusunda şüpheli olma! Allah Teâlâ'nın ve meleklerinin varlığı konusunda şüpheli olma!" (20-21) yazılı olduğunu, Derriyye Farisilerinin de yaratıcıyı "Hüda" adıyla kabul ettiklerini yine Felsefecilerin Allah'ı "hayr-ı evvel, vahibu'l-akl, Hired (akıl) ve bâri" olarak adlandırdıklarını söyler. (21-22).

³⁵ Müslümanların dünyayı sınıflandırmasıyla ilgili olarak bkz. Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, 65-77.

Rum, Kıpti ve Habeşlilerden bahsettiği kısa bölümde bunların daha ziyade Hıristiyan Süryânî olduklarını bunların da Yahudiler gibi Allah'a inandıklarını onların Tanrı'ya verdiği isimleri zikrederek ifade eder. (22-23). Ardından Türklerle ilgili müstakil bir bahis açarak onların Allah Teâlâ'ya "Tengri, Bir Tengri ve Gök Tengri" dediklerini, ayrıca duyduğuna göre "Uluğbayat" yani bütün büyüklerin en büyüğü olarak tanımladıklarını söyler. (23) Hintlilerden ve Zencilerden bahsettiği son bölümde özellikle insanlar içinde yabancı olan ve eğlenmeyi bilmeyen Zencilerin bile bir yaratıcıya inandıklarını ifade ederek bu bölümü sonlandırır. (23-24)

b. İkinci Bölüm Analizi

İnsanların İslam'dan önce sahip olduğu mezhepleri işlediği ikinci bölümde birinci bölümde bahsettiği insanların sahip olduğu mezhepler hakkında bilgi vermiştir. Bu meyanda bazı Arapların putpe-rest olduklarını, bazılarının kıyameti inkâr eden dehriler olduklarını Kur'an'a dayalı olarak söyler. (26-28). Filozoflardan Sokrat, Eflatun ve Aristo'nun tek bir Tanrı anlayışına sahip olduklarını söyler. (28) Yahudi mezheplerinden bahsederken onların Hz. Musa ve Harun'a kadar olan peygamberleri kabul ettiğini, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i kabul etmediklerini Tevrat ve Zebur'la birlikte 19 kitaba inandıklarını söyler. Yahudi mezheplerinden biri olan Samirilerin Tevrat ve Hz. Musa, Harun ve Yuşa' b. Nun dışında hiçbir peygamberi kabul etmediklerini söyler. Yine Yahudi mezhebi olmak üzere Hz. Davud'un soyundan bir zahid olan İnânî'ye bağlı olan İnânilerden ve Raiyye adlı bir gruptan bahseder. Yahudilerin reislerinin isminin "Ra'su'l-Câlut" olduğunu, ruhanilerine "râhib, ahbar, kıssis" dendiğini söyler. Ebu'l-Meâlî, Yahudilerde "Tevrâtu's-Semânîn=Seksen kişinin Tevratı" anlayışından bahsederek onların krallarından birinin ahbar ve ruhbanlardan 80 kişiyi bir araya getirip Tevrat'ı tercüme etmelerini istediğini, onlardan her biri için ayrı mekân hazırladığını ve herkesin bu işi birbirinden bağımsız yaptığını, tercüme bittiğinde hiçbirinde farklılık olmadığını, işte Yahudilerin buna "Seksen kişinin Tevrat'ı" dediklerini söyler. (29-30)

Hıristiyanların yaratıcıyı bir cevher olarak kabul edip "baba, oğul, kutsal" ruh şeklinde üç uknuma inandıklarını söyleyen Ebu'l-

Meâlî, Hıristiyanların üç grup olduklarını söyler ki bunlar da Yakubiler, Nesturiler ve Melkailer (Melkitler)'dir.(30-31).

Ardından sırayla Mecusilik (Mogan), Zerdüştilik, Mazdekizm, Maniheizm, Senevilik, Putperestlik, Hint dinleri, Tenâsuh, Sabiiler, Karmatiler, Zenadika ve Sofistailikten bahseder. (31-36).

Görüldüğü kadarıyla müellifimiz bu bölümde bahsettiği mezhep ve inanışlarla ilgili olarak ya ismini andığı bir kitaba dayalı olarak ya da görüp duyduklarına göre bilgi vermiştir. Özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili verdiği bilgilerde yazarımızın sadece o dönem için İslam dünyasında yaşayan gayr-ı Müslimlerle ilgili tecrübî bilgiyi aktardığı gözlemlenmektedir. Bu da Bernard Lewis'in Müslümanların kendi toprakları dışında yaşayan Hıristiyan dünyayı özellikle Avrupa'yı bilmedikleri savını doğrulamaktadır.³⁶

c. Üçüncü Bölüm Analizi

Kitabın İslam Mezhepleri Tarihi bilimi açısından bizi ilgilendiren üçüncü bölümünde Ebu'l-Meâlî, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e isnad edilen meşhur "73 fırka" rivayetini naklederek konuya başlar. (39-42) Yazarın bu rivayeti daha önce de işaret edildiği üzere Şiiilerin kabul ettiği tarzda rivayet etmesi dikkat çekicidir. Yetmiş üç fırkanın kimler olduğuyla ilgili yazarımız temel İslam fırkalarının sekiz olduğunu söyler. Bunlar; Sünnet ve Cemaat, Mutezile, Şia, Havaric, Mücebbira, Müşebbihe ve Kerramiyye, Sufiyye, Mürchie mezhebi. (42) Burada ilginç olan yazarımızın geleneksel sınıflandırmanın dışına çıkarak "Sufilik"i de temel fırkalardan biri olarak saymasıdır.

Bu kısımların çevirisini makale sonunda sunacağımızdan dolayı burada sadece yazarın bu temel fırkaların alt kollarını nasıl tasnif ettiğine bakmakla yetineceğiz.

³⁶ Müslümanların batıyı geç fark etmelerinin başlıca sebeplerinden biri batı kültürünü küçük görmeleridir. Zira Müslümanlar haçlı seferlerini bile o zaman bu isimle değil, barbar Frenklerin bir saldırısı olarak değerlendiriyorlardı. Bu ve benzeri konular için ayrıntılı bir okuma için bkz. Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*.

1. Ehl-i Sünnet ve Cemaat: Ashab-1 Hadis ve Ashab-1 Rey olmak üzere iki fırkadır. Ashab-1 Rey Hanefilik mezhebidir. Ashab-1 Hadis ise Dâvudilik, Şâfilik, Mâlikilik, Hanbelilik, Eş'arilik'tir. (42)

2. Mutezile Mezhebi: Bunlar yedi fırkadır; Haseniyye, Huzeyliyye, Nazzâmiyye, Ma'meriyye, Bişriyye, Câhızıyye, Ka'biyye. (42)

3.Şia Mezhebi; Yazarımız her ne kadar Şii fırkaların beş olduğunu söylemiş ise de bunların alt kolları olarak toplamda 21 fırka ismi vermiştir. Bunlar; Ebteriyye, Cârudiyye, Haşebiyye, Zükeyriyye, Halefiyye, Keysâniyye, Kerbiyye, Muhtâriyye, İshâkiyye, Harbiyye, Kâmiyye, Sebeiyye, Mansuriyye, Gurabiyye, Buzeyğiyye, Ya'kubiyye, İsmâiliyye, Ezderiyye, Sabbâhiyye, Nâsiriyye, İmamiyye-i İsnaaşeriyye. Yazar Şii fırkalarından bahsederken İsnaaşerilik'i Şiiliğin beşinci fırkası içinde ancak alt kolu olmadan tek bir fırka olarak zikretmiştir. (42-43)

4. Hariciler: On beş fırkadır; Ezârîka, Necedât, Acârîde, Bidaiyye, Hâzimiyye (el-Hârimiyye), Seâlibe, Harûriyye, Sufriyye, İbâdiyye, Hafsiyye, Yezîdiyye, Beyhesiyye (et-Tenhişîyye), Şemrahiyye, Fazliyye, Dahhâkiyye. (43)

5.Cebriyye (Mücebbira); Altı fırkadır: Cehmiyye, Eftahiyye, Neccâriyye, Darâriyye (es-Surâdiyye), Sıfâtiyye, Nevâsibe. (43)

6.Müşebbihe: On fırkadır; Kullâbiyye, Kerrâmiyye, Hişâmiyye, Şeybâniyye, Mutezile, Zurâriyye (er-Râziye), Mukâtiliyye (el-Mukâbiliyye), Minhâliyye (el-Mihtâliyye), Mubeyyiza (el-Mubeydiyye), en-Nu'mâniyye. (43)

7. Sûfilik: İki fırkadır; Nûriyye, Hulûliyye. (44)

8. Mürchie: Altı fırkadır; Rezzâmiyye, Gaylaniyye (Mu'telâbiyye), Tûminiyye, Sâlihiyye, Şimriyye (es-Safeviyye), Cehmiyye (el-Hucriyye). (44)

73 fırka rivayetine dayalı olarak bu fırkaların neler olduğunu kısaca beyan eden yazarımız bu fırkalarla ilgili ayrıntılı bilgiyi bir sonraki bölümde vermiştir. Bu bölümle ilgili olarak son olarak yazarın fırka sınıflandırmasının standart dışı olduğunu ve bilinen hiçbir tasnife uymadığını söyleyebiliriz. Zira yazarın tasnifine göre 73 sayısı ancak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın 6 fırkasıyla beraber tamamlanmaktadır. Yazarın Ehl-i Sünnet'i bir bütün olarak ehl-i islâmın

orta yolu görmesi bu altı alt fırkanın tamamını fırka-yı nâciye olarak kabul ettiğini gösterir.

d. Dördüncü Bölüm Analizi

Bu bölümde bir önceki bölümde tasnif ettiği İslam mezhepleri hakkında detaylı bilgi veren yazarımız önceki bölümdeki sıralamaya uygun olarak önce Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebinden bahseder. Burada Ehl-i Sünnet'in Müslümanların orta yolu ve kurtuluşa eren fırkası olduğunu söyleyen Ebu'l-Meâli onların usuldeki genel yaklaşımlarını verdikten sonra alt kolları meyanında zikrettiği mezheplerin furu meselelerde ihtilafları olduğunu ifade eder. Usul konularında imanın tanımıyla artıp eksilmeyeceği konularında ihtilafları olduğundan bahseder. (45-47) Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezheplerinin, Ashâb-ı Hadis, Eş'ariyye ve Ashâb-ı Rey olmak üzere üç tane olduğunu söyleyen yazar, Ashâb-ı Hadis başlığı altında Dâvud b. Ali'nin taraftarları olarak Dâvudiyye (Zahiriler), Şâfilik, Mâlikilik ve Hanbelilik'ten bahseder. Şâfilik ile Ashâb-ı Rey arasındaki usuldeki tek farklılığın imanın tanımında olduğunu söyler. Bazı Hanbelilerin teşbihe kaçtığını ifade eden Ebu'l-Meâli, Hanefilerin genelinin usulde Ehl-i Sünnet ve Cemaate mensup olmalarına karşın bazı Hanefi Irak fakihlerinin furuuda Hanefi usulde Mutezili olduğunu söyler. (46-47). Yazarımızın Eş'arilik'i 'Ali b. İsmail el-Eş'ari'nin taraftarlarıdır. Ebu Musa el-Eş'ari'nin torunlarından.' (47) şeklinde bir satırla geçiştirmesi Eş'ariliğin bir mezhep olarak bu eserin yazıldığı Horasan bölgesinde henüz yeterince bilinmediğini düşündürmektedir. Bu bölümde yazarın Ehl-i Sünnet'i hak mezhep olarak gördüğü açık bir şekilde görülmektedir, ancak kendisinin bunlar içerisinde hangi ekole bağlı olduğu anlaşılmamaktadır.

Mutezile'yle ilgili olarak onların genel görüşünü veren yazarımız içerik olarak bahsetse de bir ıstılah olarak Usul-i Hamse'den bahsetmez, bu da Ebu'l-Meâli'nin yaşadığı XI. yüzyılda Usul-i Hamse'nin bilinmediğini ya da henüz doktrinleşmediğini gösterir. Mutezile'nin genel olarak sahabeyle ilgili olarak kötü konuşmadıklarını ancak bazısının Hz. Ali'yi diğerlerinde üstün gördüklerini ifade eder. (48)

Şiilik ile ilgili onların temel görüşlerini veren yazarımız Şiiliğin imamet düşüncesinin temelini oluşturan nass-tayin anlayışından

bahseder. Bu da o dönemde artık İsnâaşerilikteki bu düşüncenin oturmuş olduğunu gösterir. Şiiliğin fırkalarının temelde beş olduğunu ifade eden Ebu'l-Meâli, birinci ana fırka olarak üçüncü bölümde adını anmadığı Zeydiliği gösterir ve alt kollarını zikreder.(50-51). Şiiliğin ikinci ana fırkası olan Keysaniyye'de ise bir önceki bölümdeki gibi beş değil dört alt koldan bahseder.(51). Üçüncü ana fırka olarak Galiye'yi gören yazarımız bunların hepsinin mutlak kâfir olduklarını söyleyip İsmailiyye ve Sebeiyye dâhil sekiz alt koldan bahseder. Burada ilginç olan bu alt kollardan biri olan Ezderilik hakkında verilen bilgidir. Zira diğer makâlât eserlerinde görülmeyen bu bilgiye göre Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in babaları olan Hz. Ali gerçek Ali değildir, adı Ali el-Ezderi olan başka bir kişidir, onun çocuğu yoktur, zira o yaratıcıdır.(51-52). Şia'nın dördüncü ana fırkası olarak Bâtınlılığı gören Ebu'l-Meâli bu fırkanın alt kolları olarak Nasır Hüsrev'e izafeten Nasirilik ve Hasan Sabbah'a izafeten Sabbahilikten bahsetmiştir. Onların zahire Emirülmümin Hz. Ali'yi sevmeye dayalı bir anlayışta olduklarını iddia ettiklerini ancak gerçekte onların dini yıkmak istediklerini söyler. İfade tarzından Ebu'l-Meâli'nin Fatımi halifesinin Horasan Ceziresi hücceti meşhur Nâsır-ı Hüsrev'le çağdaş olduğu ve onu tanıdığı anlaşılmaktadır.(53-54). Şia'nın beşinci ana fırkası olarak tek bir fırkadan bahseden yazarımız bu fırkanın İsnâaşerilik olduğunu söyler. Şiiliğin çoğunluğunun bu fırka tarafından temsil edildiğini söyleyen yazarımız onlar hakkında konunun girişinde verdiği bilginin burada da ilave bilgi vermiştir. Buna göre onlarla ilgili günde 51 rekât namaz kıldıkları, her namazdan sonra şükür secdesi yapmayı vacip gördükleri, arpa suyundan yapılan içkiyi de haram saydıkları, tavşan eti yemeyi haram saydıkları, veli izni olmaksızın ve şahitsiz evliliği caiz gördükleri, ancak şahitsiz boşamayı caiz görmedikleri gibi ayrıntılı bilgiler Ebu'l-Meâli'nin bu mezhebi çok iyi bildiğini göstermektedir. Yine bu meyanda on iki imamın isim, lakap, doğum-ölüm yer ve yılları ve ölüm şekli başlığı hakkında şematik bilgi vermiştir. Ardından on iki imamın masum kabul edildiğini, her birinin kendi zamanlarında taraftarlarınca imam olarak bilindiklerini, her imamın vefat etmeden önce kendinden sonra geleni tayin ettiğini, on ikinci imamın hicri 255 yılında Sâmerrâ'da bir kilere (serdâb) girip gaip olduğuna inandıklarını söylemiştir. (56-60) Ardından uzun uzun Haricilerin

ortaya çıkışını anlatan yazarımız onların on beş fırkasının adını vererek bu bölümü bitirmiştir. (60-66). Burada dikkat çekici olan yazarın Haricilerden sonra, üçüncü bölümde bahsettiği Cebriyye, Müşebbihe, Sufilik ve Mürchie'den bahsetmemesidir. Burada iki şey akla gelmektedir, ya Ebu'l-Meâli bu kadarla yetinmiş adı geçen mezhepleri bilerek zikretmemiştir ya da bu kısımlar da eksik kalmıştır.

e. Beşinci Bölüm Analizi

Beyânu'l-Edyân'ın en hacimli olan (67-94) bu son bölümünde yazar, ilahlık ve peygamberlik iddiasında bulunan şahıs ve gruplardan bahsetmiştir. İlk andığı kişi peygamberlik iddiasında bulunmuş olan Müseylimetu'l-Kezzâb olmuştur. Onun mucize adı altında insanlara yaptığı hilelerden bahseden yazar, onun uydurduğu bir sûreyi örnek olarak verir.³⁷ Müseylime dışında yine Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde peygamberlik iddiasında bulunmuş olan Tuleyha b. Huveylid el-Esedi ile Esved el-Yemeni'den bahseden (68-71) yazarımız ardından Hz. Ömer döneminde peygamberlik iddiasında bulunmuş Ahtel ed-Dab'î'den kısaca bahsettikten sonra Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafi'nin hareketinden bahseder. Muhtar'ın mezhebi kişiliğinin tam olarak bilinmediğini ancak Hz. Hüseyin'in katillerini yok etmenin ona nasip olduğunu söyler.³⁸ (71-72). Daha sonra

³⁷ Bir gün adamlarından biri ona Hz. Muhammed'e nâzil olan Kevser sûresini bilip bilmediğini sorunca, sûrenin tamamını okur, ardından kendisine vahiy geliyormuş edası takındıktan sonra, "Şu anda bana bu sûrenin kardeşi nâzil oldu" diyerek okumaya başlar "İnnâ a'taynâke'l-hamâhira fe-salli li-Rabbike ve hâcir inne şânieke el-kâfiru." Bunun üzerine adamı "Hamâhir nedir?" diye sorar. Müseylime, "Kevser nedir?" der. Adamı, "Kevser, cennette bir nehirdir" der. Bunun üzerine Müseylime, "Hamâhir, Kevser suyunu oradan çıkarandır" der. Bkz. *Beyânu'l-Edyân*, 68.

³⁸ Tam buradayken bu uzun süre eksik kalan ve sonradan yayımlanan kısımda Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve diğer ehl-i beyt imamlarının ismi geçtikten sonra parantez içinde (a) "aleyhisselam" gibi Şii pratiğin uygulanması, keza yukarıda Hz. Ömer'le ilgili bahiste de "Ömer b. Hattab'ın halifeliği döneminde" ifadesinin kullanılması bu eksik kalan bölümü yayımlayan Dânişpezuh veya Debir Siyaqi'nin metinde bazı tasarrufla bulduklarını göstermektedir. Zira Abbas İkbâl'in yayınladığı ilk dört bölümde Hz. Ali ve diğer ehl-i beyt imamları için "radiyallahu anh" şeklinde dua cümlesi kullanılıp "aleyhisselam" biçimi-

Beyan b. Sem'an, Abdullah b. Harb b. Amr, Muğire b. Said, Ebu Mansur el-Kisf, Hayru'r-Râi, Ebu İsa el-İsfehâni, Mukanna, Bâbek Hürremdin, Ali b. Muhammed el-Muberqai, Hüseyin b. Mansur el-Hallac, Muhammed b. Muhammed İranşehri ve Ahmed Keyyâl gibi ilahlık veya nübüvet iddiasında bulunmuş ya da özellikle Abbasileri çok uğraştırmış Bâbek ve Mukanna gibi siyasi aktörlerden bahsetmiştir. Kitabın devamında fasıl/bölüm başlığı altında özellikle Abbasiler döneminde ortaya çıkan dokuz şahısla ilgili anekdotlara yer verilmiştir. Yine son fasılda da akli dengeleri yerinde olmayan, biri kendini Tanrı diğeriye peygamber zanneden iki şahsın komik halleri anlatılmaktadır. (72-94)

Sonuç

Gazneliler döneminde Horasan bölgesinde yaşamış olan Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Ubeydullah, Sünni mezhebine mensup bir âlimdir. Kitabı *Beyânu'l-Edyân*, dinler ve mezhepler tarihi hakkında yazılmış bilinen ilk Farsça eserdir.

Ebu'l-Meâlî, adı geçen eserinde büyük ölçüde objektif bir tutum sergilemiş, özellikle İslami mezheplerden bahsederken bir iki aşırıya gittiğini düşündüğü mezhep dışında diğerlerine karşı tarafsız bir dil kullanmıştır. Ehl-i Sünnet ve Şii-İsnaşeriyye mezhepleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.

Yazarın eserini yazdığı XI. yüzyılı hesaba katarak İslam Mezhepleri Tarihi açısından bir analiz yaptığımızda, o dönemde bazı mezheplerle ilgili bu gün kuramlaşmış bazı unsurların en azından Horasan bölgesinde yaşayanlar için henüz meçhul olduğunu, Eş'arilik ve Maturidilik itikadi mezheplerinin o bölgede yeterince bilinmediği anlaşılmaktadır. Zira yazarımız Eş'arilik'i bir cümleyle geçiştirmiş Maturidilik'ten ise hiç bahis açmamıştır.

Son olarak yazarın eserini Farsça kaleme alması, bu dilin de Arapça gibi İslami kültürün yazılı formlarında kendine erken dönemlerden itibaren yer bulduğunu göstermektedir.

minde bir kullanım olmamıştır, keza Hz. Ömer ve diğer halifeler de "radiyalahu anh" şeklinde dua cümleleriyle anılmıştır.

Kaynakça

- Ağanûri**, Ali. *Hastgâh-ı Teşeyyu ve Peydâyiş-i Fırkahâ-yı Şûi der Asr-ı İmâmân*. Kum: Pezuheşgâh-ı Ulûm ve Ferheng-i İslâmi, 1385 (2007).
- Aydın**, Mehmet. “Beyânu’l-Edyân”. *DİA*. VI. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992. s.33
- Ebu’l-Meâli**, Muhammed b. Ubeydullah (ö.485/1092’den sonra). *Beyânu’l-Edyân der şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhili ve İslâmi*. Tashih: Abbas İkbâl Aştîyâni, Tehran: İntişârât-ı İbn Sîna, 1312 (1934).
- . *Beyânu’l-Edyân der şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhili ve İslâmi*. Tashih: Abbas İkbâl Aştîyâni, Muhammed Taki Dânişpezuh, haz. Muhammed Debir Siyâqi, Tehran: Ruzne, 1375 (1996).
- Gömbeyaz**, Kadir. *Makâlât Geleneğinde İmam Eş’arî*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2005.
- Humeyni**, Ruhullah Musevi (ö.1989), *Risâle-i Tavzîhi’l-Mesâil*, Tehran: İntişârât-ı Çâphâne-i Vizâret-i İrşâd-ı İslâmi, 1365.
- Kutlu**, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- Lewis**, Bernard. *Müslümanların Avrupa’yı Keşfi*. Çev: İhsan Durdu, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.
- Maalouf**, Emin. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Telos Yayıncılık, 1998.
- Massé**, H. “Abu’l-Ma’âli Muhammad b. ‘Ubayd Allâh”, *EP*, Leiden: E.J.Brill, 1986. I/137.
- Merçil**, Erdoğan, “Gazneliler” *DİA*, XIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996. s.480-484.

Ekler

Ek 1: Beyânu'l-Edyân'ın Üçüncü ve Dördüncü Bölümlerinin Çevirisi (s.39-66)

Üçüncü Bölüm

Hz. Peygamber'in "Ümmetim benden sonra yetmiş üç fırkaya ayrılacak" sözünün beyanı hakkında ve bu haberin isnadı, şerhi ve yetmiş üç fırkanın ne anlama geldiğiyle ilgilidir.

Bize Kadı İmam Ebu'l-Feth Abdurrahim b. Abdullah haber vererek şöyle dedi: Bize Şeyh Ebu'l-Fazl Abdussamed Muhammed el-Âsimî haber vererek şöyle dedi: Bize Mekke'de –ki Allah orayı korusun- bulunan Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Muhammed el-Kûfi hadis olarak rivayet etti. Ebu'l-Hüseyn ed-Dineverî dedi; Harun b. Yezid, Musa b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık (r.a.)'dan o da babasından ve dedesinden Hüseyn b. Ali (r.a.)'den o da Ali b. Ebu Talip (k.v.) şöyle buyurmuştur: Rasulullah (s.a.v.) ile birlikte bir seferdeydik ve Gadîr-i Hüm denilen bir su birikintisi yanında konaklamıştık. Orada Allah'ın Rasulü (s.a.v.) insanlara, "namaz toplayıcıdır" şeklinde nida edilmesini emretti. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v.)'in sahabesi toplandı. (Rasulullah) elimden tutarak bir tepeciğe çıktı ve şöyle buyurdu: Şüphesiz Yüce Allah insanları farklı ağaçlardan yaratmıştır, beni ve Ali'yi bir ağaçtan yaratmıştır; ben köküyüm Ali dalıdır, Hasan ve Hüseyn meyveleridir, şiamız (tarafdarlarımız) dalları ve yapraklarıdır. Kim onlardan birine tutunursa kurtulur/necat bulur, kim de onlardan geri kalırsa helak olur. Sonra şöyle dedi: Söyleyin, ben sizden ve tüm müminlerin nefislerinden daha değerli değil miyim! Ashab: Vallahi evet! Rasulullah: Öyleyse ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir. Allahım! Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol! Ona yardım edene yardım et! Onu yalnız bırakını yalnız bırak! Ve onu Hakk'a döndür! Rasulullah sonra şöyle devam etti: Musa'nın kavmi ondan sonra yetmiş bir fırkaya ayrıldı, onlardan yetmiş fırkası helak oldu sadece bir tanesi kurtuluşa erdi. Bunlar Allah'ın haklarında "Musa'nın kavminden hak ile doğru

yolu bulan ve onun sayesinde âdil davranan bir topluluk vardır.”³⁹ dedikleridir ki onlar fırka-yı nâciyedir. İsa'nın kavmi ondan sonra yetmiş iki fırkaya ayrıldı, yetmiş bir fırkası helak oldu, sadece bir tanesi kurtuluşa erdi. Onlar Allah'ın haklarında “Ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik.”⁴⁰ diye buyurduğu fırka-yı nâciyedir. Benden sonra ise ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, yetmiş ikisi helak olacak sadece birisi kurtuluşa erecektir. Bunlar Yüce Allah'ın haklarında “O elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar”⁴¹ diye buyurdıklarıdır. Yalnız dikkat edin ben size iki ağır şey (sakaleyn) bırakıyorum, eğer benden sonra onlara sıkı sıkıya tutunursanız asla sapıtmazsınız: Yüce Allah'ın semadan uzatılan ipi olan Kitab'ı ve soyum yani ehl-i beytim; bu ikisi Havz'da buluşana kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır. Bunun üzerine bütün herkes Rasûlullah (s.a.v.)'in bu söyledikleri sebebiyle beni tebrik etmeye koyuldu, hatta Ömer b. Hattab (r.a.) “Bravo, tebrikler ya Eba'l-Hasen (bugün) benim ve erkek-bayan her müslümanın mevlası oldu.” dedi.

Bu haber Rasûlullah (s.a.v.)'den birkaç yolla (tarik) gelmiştir. Fakat burada isnadı ve lafzıyla rivayet etmiş olduğum bu rivayet, tarikı ve diğer konularda tüm rivayetlerin en iyisidir. Teberrük için burada tekrar rivayet ettim. Şimdi bu rivayetin tefsirini Farsça yapalım ki tam anlaşılsın:

Ca'fer-i Sâdık (r.a.)⁴², kendi atalarından isnadıyla Emirülmüminin Ali b. Ebu Talip'ten rivayet etmiştir ki, o şöyle demiştir: Biz Rasûlullah (s.a.v.) ile bir seferdeydik, göletli bir konaklama yerindeydik ki oraya Gadîr-i Hum/Hum Göleti derler, Peygamber (s.a.v.) ansızın sıcağı sıcağına dışarı çıktı ve “namaz toplayıcıdır” denmesini

³⁹ A'raf, 7/159.

⁴⁰ Hadid, 57/27.

⁴¹ A'raf, 7/157.

⁴² Metinde geçen isimlerin ardından kısaltmalarıyla gösterdiğimiz dua cümleleri kitab yazarına aittir. Burada Hz. Ali, İmam Cafer-i Sadık vb. imamların adının ardından mevcut Şii kültürde alışık olduğumuz salavat (aleyhisselam) duası yerine radiyallahu anh ifadesinin kullanılıyor olması dikkate değer. Keza Hz. Ömer için de 'radiyallahu anh' ifadesinin kullanıldığı gözden kaçmamaktadır.

emretti. Rasulullah ne zaman gelen bir vahyi söylemek ya da alacağı bir önlemi iletmek için ashabının toplanmasını istese “es-salâtu câmiatun/namaz toplayıcıdır” şeklinde nida edilmesini alışkanlık haline getirmişti. Rasulullah (s.a.v.) yüksek bir yerde idi ve develelerin palanlarından bir minber yapılmasını emretti. Peygamber (s.a.) orada durdu ve elimi tuttu, ardından şöyle dedi: Yüce Allah, mahlûkatı farklı ağaçlardan yarattı, beni ve Ali’yi tek bir ağaçtan yarattı. Ben ağacın köküyüm Ali koludur, Hasan ve Hüseyin o ağacın meyveleridir, bizim şiamız/taftarımız o ağacın dalları ve yapraklarıdır. Kim bir dala tutunursa o daldan kurtuluşu bulur, kim de bundan geri durursa helak olur. Daha sonra şöyle dedi: Ben size ve tüm Müslümanlara kendi canlarından daha kıymetli değil miyim? Ashap şöyle dediler: Evet, öylesin! Ardından şöyle devam etti: Ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir. O esnada şöyle dua etti: Ya Rabbi! Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol! Sonra şöyle dedi: Rahman’ın salavâtı üzerine olsun Musa’nın kavmi onun ardından yetmiş bir fırka oldular; onların yetmiş helak oldu, birisi kurtuldu. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında ayet indirmiştir: “Musa’nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde âdil davranan bir topluluk vardır.”⁴³ Rahman’ın salavâtı üzerine olan İsa’nın kavmi kendinden sonra yetmiş iki fırkaya ayrıldı, yetmiş bir fırka helak oldu, bir fırka kurtuldu. Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur: “Ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik.”⁴⁴ Ümmetim benden sonra yetmiş üç fırkaya ayrılacak, yetmiş ikisi helakta biri kurtuluştadır ki Allah Teâlâ onların durumu ve sıfatı hakkında şöyle buyurmuştur: “O elçiye, o ümmî Peygamber’e uyanlar”⁴⁵ O sırada şöyle dedi: “Ben gidiyorum ve size iki şey bırakıyorum; biri Allah’ın kitabı yani Kur’an, diğeri soyum, çocuklarım ve ehl-i beytim. Kıyamet günü her ikisi Kevser havuzunun başında bana gelinceye kadar ellerinizi bu ikisinden çekmeyin ki birbirlerinden ayrılmasınlar.” O zaman herkes ayağa kalktı ve Peygamber (s.a.v.)’in benimle ilgili söylediklerinden dolayı

⁴³ A’raf, 7/159.

⁴⁴ Hadîd, 57/27.

⁴⁵ A’raf, 7/157.

beni tebrik ettiler. Ömer Hattab (r.a.) da bana “Maşaallah, tebrikler sana ey Eba’l-Hasen, bugün bizim ve tüm mümin ve müminelerin mevlası oldun.” dedi.

Zikredilen haberin şerhi budur. En doğrusunu Allah bilir! Bu yetmiş iki İslam fırkasının şerh edilmesi gerekir ki herkes Peygamber (s.a.v.)’in asla yalan söylemediğini ve onun sözünün doğrudan başka bir şey olmadığını kendi gözüyle görsün.

Fasl (Temel İslam Mezhepleri)

Temel İslam fırkaları sekizden fazla değildir: Sünnet ve Cemaat mezhebi, Mutezile mezhebi, Şia mezhebi, Havaric mezhebi, Müceb-bira mezhebi, Müşebbihe ve Kerrami mezhebi, Sufiyye mezhebi, Mürcie mezhebi.

Din ve mezheplerin temeli budur ancak birçok fırkaya ayrılmışlardır ki onların şerhi kendi yerlerinde gelecektir, Yüce Allah’ın izniyle.

1.Sünnet ve Cemaat Mezhebi

İki fırkadırlar. Birincisi Ashab-ı Hadis, beş fırkadır: Dâvudilik, Şâfilik, Mâlikilik, Hanbelilik, Aşriyye (Eş’arilik).

İkincisi Ashab-ı Rey, tek fırkadır: Hanefiyye.

2.Mutezile, yedi fırkadır: Haseniyye, Huzeyliyye, Nazzâmiyye, Ma’meriyye, Bişriyye, Câhızıyye ve Ka’biyye.

3.Şia, beş fırkadırlar. Birincisi kendi içinde beş fırkadır: Ebteriyeye, Cârudiyye, Haşebiyye, Zükeyriyye, Halefiyye.

Şianın ikinci fırkası: Keysâniyye, Kerbiyye, Muhtâriyye, İshâkiyye, Harbiyye.

Şianın üçüncü fırkası, gâliyedir sekiz⁴⁶ fırkadır: Kâmiyye, Sebeiyye, Mansuriyye, Gurabiyye, Buzeyğiyye, Ya’kubiyye, İsmâiliyye, Ezderiyye.

Şianın dördüncü fırkası, iki fırkadır: Sabbâhiyye, Nâsiriyye.

⁴⁶ Metinde bu ifade “dokuz” şeklinde geçmektedir, ancak hem burada hem de bu fırkaların detaylı bir şekilde anlatıldığı dördüncü bölümde gali fırkalar sekiz olarak verilmiştir. O nedenle biz de çevirideki bu yanlış düzelterek verdik.

Şianın beşinci fırkası, İmamiyye-i İsnâaşeriyye'dir, tek fırkadır.

4.Harici Mezhepleri: On beş fırkadırlar:

1.el-Ezârika, 2.en-Necedât, 3.el-Acârîde, 4.el-Bidaiyye,5.el-Hâzimiyye (el-Hârimiyye), 6.es-Seâlibe, 7.el-Harûriyye, 8.es-Sufriyye, 9.el-İbâdiyye, 10.el-Hafsiyye, 11.el-Yezîdiyye, 12.el-Beyhesiyye (et-Tenhişîyye), 13.eş-Şemrahiyye, 14.el-Fazliyye, 15.ed-Dahhâkiyye.

5.Mücebbira Mezhepleri altı fırkadır:

1.el-Cehmiyye, 2.el-Eftahiyye, 3.en-Neccâriyye, 4.ed-Darâriyye (es-Surâdiyye), 5.es-Sifâtiyye, 6.en-Nevâsibe.

6.Müşebbihe Mezhepleri, on fırkadır:

1.el-Kullâbiyye, 2.el-Kerrâmiyye, 3.el-Hişâmiyye, 4.eş-Şeybâniyye, 5.el-Mutezile, 6.ez-Zurâriyye (er-Râziye), 7.el-Mukâtiliyye (el-Mukâbiliyye), 8.el-Minhâliyye (el-Mihtâliyye), 9.el-Mubeyyiza (el-Mubeydiyye), 10.en-Nu'mâniyye

7.Sûfiyye Mezhepleri, 1.en-Nûriyye, 2.el-Hulûliyye (el-Culûliyye)

8. Mürcie Mezhepleri, altı fırkadır:

1.er-Rezzâmiyye, 2.el-Ğaylaniyye (el-Mu'telâbiyye), 3.et-Tûminiyye, 4.es-Sâlihiyye, 5.eş-Şimriyye (es-Safeviyye), 6.el-Cehmiyye (el-Hucriyye).

Tüm bu fırkaları yetmiş üç fırkayı açıklamak için dile getirdik ki Hz. Peygamber salavâtullahi aleyh doğru söylemiştir. Şimdi burada açıkladığımız yetmiş üç fırkayı tafsilatlı bir şekilde anlatalım.

Dördüncü Bölüm

Zikredilen bu İslami mezheplerin beyanı, her birinin görüşünü ortaya koyma ve onların ahvalini ayrıntılı bir şekilde şerh beyanındadır.

Allah Teâlâ'nın yardımıyla dinler ve mezhepler hakkında zikrettiğimiz sıra üzere yetmiş üç fırkanın tamamını içerecek şekilde söz söyleyelim, ümit ederiz ki Allah'ın fazlıyla o kurtuluşa eren gruptan olalım, helak olanlardan değil.

1.Sünnet ve Cemaat Mezhepleri

Deriz ki; ehl-i islâmın orta yolu sünnet ve cemaat ashâbıdır. Müslümanlardan bir mezhebe bağlı bulunan kime sorarsan sor, herkes “sünnet ve cemaat ashâbı benim bulunduğum mezheptir” diye cevap verir.

Bu mezhebin dayandığı temel esaslar şunlardır:

Allah Teâlâ'nın tüm sıfatlarını kadim kabul ederler, Kur'an'ı gayr-ı mahlûk, cennet ve cehennem yaratılmış olduğunu ve şu anda var olduğunu, ehl-i cennetin kesinlikle Allah Teâlâ'yı baş gözüyle göreceklerini, kabir azabı ile Münker ve Nekir'in sorgusunun hak olduğunu söylerler. Büyük günah işleyen kulların kâfir olduğunu söylemezler, tövbe etmeden ölenlerin günahları kadar cehennemde kalacağını, o anda Peygamber -salavâtullahi aleyh'in- şefaatiyle cennete gireceklerini söylerler. Hz. Peygamber (s.a.)'in kâb-ı kavseyne kadar olan miracını kabul ederler, onun göklerin melekûtunu gördüğünü hak kabul ederler, kaza, kader, iyilik ve kötülük O'nun iradesiyle olduğunu söylerler, fakat bunlarla birlikte kulların yaptığı fiillerde sevab ve ikabın batıl olmadığını söylerler. Derler ki, iyilik ve kötülük Allah Teâlâ'nın iradesiyle ve kulların ihtiyarıdır. Zira Allah Teâlâ ilm-i ezeliyle her şeyi bildiği için herkesin ihtiyarı doğrultusunda o fiili yaratır. “Hayır ve şerriyle kader Allah'tandır” sözünün anlamı da budur. Kulların tevfik (yardım), ve hızlanının (yalnız bırakma) ezelde olduğunu söylerler, kulların yaptıklarının dışında taat ve cehd yoktur. Buna göre hızlana uğramış bir kişinin bu durumu ezelde takdir edilmiş; makbul olan bir kişinin makbuliyeti de yine ezelde takdir edilmiştir. Allah Teâlâ'nın “Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık” (Zuhruf, 43/32) sözüyle, Rasulullah (s.a.)'in “Said (cennetlik) annesinin karnında said olmuş; şaki (cehennemlik) annesinin karnında şaki olmuştur.” Sözü bu anlama gelmektedir. Yine levh, kalem, arş, kürsi vb. Allah Teâlâ'nın zikrettiği şeyleri kabul ederler. Derler ki kalem, her şeyde belirlenmiştir, onda hiçbir fazlalık veya eksiklik söz konusu değildir. Kaza ikidir, biri mübrem (kesinleşmiş) diğeri muallâktır (askıdadır, netleşmemiştir). Cemaatle namazı hak kabul ederler. Yüce Allah'ın sıfatları konusunda teşbih ve ta'tilden uzak dururlar. Peygamber'in ashâbıyla ilgili kötü söz söylemezler. Rasulullah'ın halifesinin Ebu Bekir Sıddik (r.a.) olduğunu söylerler ve

onun ashabin en üstünü olarak görürler. Ondan sonra Ömer b. el-Hattab'ı (r.a.), ondan sonra Osman b. Affan'ı (r.a.) ve ondan sonra ise Ali b. Ebi Tâlib'i (k.v.) halife olarak kabul ederler. Onların sevgisi gönülde aynıdır. Sünnet ve Cemaat mezhebinin temel fikirleri bunlardır.

a. Ashab-ı Hadis

Bunlar beş fırkadır.

a1.Dâvudiyye: Davud b. Ali el-İsfehâni'nin taraftarlarıdır, onlara hadis ve ayetlerin zâhirini esas aldıkları ve kıyası kabul etmedikleri için Ashâb-ı Zevâhir denilmiştir.

a2. Şâfiyye: İmam Abdullah b. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî el-Muttalibi (r.a.) taraftarlarıdır. Usul-i din ve tevhid konusunda mezhebi yukarıda söylendiği gibidir. Onunla Ashab-ı Rey arasındaki ihtilaf furu meselelerdedir. Ancak usul-i din konusunda bir meselede ihtilafı vardır ki o da iman hadisiyle ilgilidir ki onun mezhebine göre imanın şartı üçtür: Dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve erkân ile ameldir. İman taat ile artar, günah ile azalır. İctihat ve kıyasın sıhhatine kail değildir.

a3. Malikiyye: Malik b. Enes b. Malik taraftarlarıdır. O, Irak imamıydı ve Muvatta kitabının sahibidir. Mağaribe ve Yemen daha ziyade onun mezhebine mensupturlar. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadisine sıkı bağlıdırlar, ehl-i eşeğin etini yerler, eşlerle livatayı helal sayarlar.

a4. Hanbeliyye: Ahmed-i Hanbel'in taraftarlarıdır. Bunları bazıları müşebbihidir. O yaşlıyken Şafii kapısına geldiğinde ona hizmet etmiş ve atının eğerini tutmuştu. İmam şöyle demişti: Bu mühtedi gence uyun.

b. Eş'ariyye

Ali b. İsmail el-Eş'ari'nin taraftarlarıdır. Ebu Musa el-Eşari'nin torunlarından. Onun bir grubu farklı yolları tercih etmişlerdir.

c. Ashab-ı Rey

İmam Ebu Hanife Numan b. Sabit b. el-Merzban el-Küfi el-Farisi (r.a.)'ın taraftarlarıdır. Fıkıh meselelerini istinbat etmiş, fıkıh kitapları tasnif etmiştir. Onun Kadı Ebu Yusuf, Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybani, Züfer ve Ebu Muti Belhi (rahimehumullah) gibi öğrenci-

leri olmuştur. Onun mezhebine göre iman, dil ile ikrar ve kalp ile tasdiktir. İmanda eksilme ve artmayı kabul etmezler; kıyas, ictihad ve istihsana inanırlar. Ebu Hanife mezhebinden olan Horasan fakahası, usulde ehl-i sünnet ve cemaate mensuptur, ancak bazı Irak fakihleri furuda onun mezhebinden olsalar da usulde Mutezile mezhebindedirler.

2. Mutezile

Bunların mezhebi Allah Teâlâ'nın, sıfatlarının değil sadece kendi zatının kadim olduğu esasına dayanmaktadır. Zati sıfatlarla fiili sıfatlar arasında fark görürler. Zati sıfatlar örneğin ilim ve kudrettir ki bunlarla ilgili olarak, Allah bir zaman âlim idi ve bir zaman değildi; bir zaman kâdir idi bir zaman kâdir değildi denilemez. İşte zati sıfat budur ki bu nitelikleri ve bunun gibi olan her şeyi kadim kabul ederler. Yaratmak ve konuşmak gibi fiili sıfatların ise kadim değil hâdis olduğunu söylerler, şöyle ki eğer dense ki Allah, Musa ile konuştu, Firavun ile konuşmadı, bir zaman dedi, başka bir zaman demedi, işte bu sebeple Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylerler. Allah Teâlâ'nın görüleceğini kabul etmezler. Derler ki Allah Teâlâ ne duyularla bulunabilecek ne de baş gözüyle görülebilecek bir evsiftadır. "Gözler O'nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür."⁴⁷ Kabir azabını kabul etmezler. Münker ve Nekir'in sorgusuyla ilgili şunu derler; soru sormak falanca kişinin itikadının ne olduğunu bilmeyen için doğrudur, ancak bizzat sırrın ve tüm gizliliklerin âlimi olan Yüce Allah'ın böyle bir sorguya ihtiyacı yoktur. Cennet ve cehennemin henüz yaratılmadığını, "Yer başka yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği"⁴⁸ şeklindeki ayette söylenen günde yaratılacaktır. Derler ki, Allah Teâlâ masiyeti kaza etmez/yaratmaz, zinayı, küfrü ve iftirayı yaratmamıştır, aksine bu kullarının fiilidir ki yaptıklarının karşılığını görmüş olabilsinler. İstitaat fiilden öncedir derler. Büyük günah işleyenin (mürtekib-i kebire) iman sınırından uzaklaştığını ancak kâfir değil de fâsık olduğunu söylerler ki buna el-menziletu beyne'l-menziletayn derler. Bu kişi eğer tevbe ederse tekrar mümin olur, eğer tevbe etmeden ölürse ebedi cehennemlik olur. Cennetlik

⁴⁷ En'âm, 6/103.

⁴⁸ İbrahim, 14/48.

olan bir kişinin cehennemi görmeyeceğini, cehennemde olan birinin de oradan çıkmayacağını ve ebedi bir surette orada kalacağını söylerler. Saadet ve şekâvetin (cennetlik ve cehennemlik olmanın) ezeli olmadığını kulların fiillerine bağlı olduğunu söylerler. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ashabı hakkında kötü konuşmazlar, ancak onlardan bazısı Hz. Ali (k.v.)'yi diğerlerinden üstün görür.

Bunlar yedi firkadır:

1.el-Haseniyye: Hasan-ı Basri taraftarları. 2.el-Huzeyliyye: Ebu'l-Huzeyl el-Allaf taraftarları. 3.en-Nazzâmiyye: Nazzam taraftarları. 4.el-Ma'meriyye: Ma'mer b. Abbad es-Sulemi taraftarları. 5.el-Bişriyye: Biş b. el-Mu'temir taraftarları. 6.el-Câhızıyye: Amr b. Bahr el-Câhız taraftarları. 7.el-Ka'biyye: Ebu'l-Kasım el-Ka'bi el-Belhi taraftarları.

3.Şia Mezhebi

Bunların mezhebinin temeli Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonra imametinin Hz. Ali (k.v.)'nin ve ondan sonra da onun çocuklarının hakkı olduğuna dayanmaktadır. Diğerlerini zalim ve bâği olarak görürler. Onun imametinin nass ile olduğunu söylerler. Bu nassın iki olduğunu, birinin açık (celî) diğerinin gizli (hafi) olduğunu söylerler. Açık nass şudur ki Hz. Peygamber (s.a.v.) Gadir-i Hum gününde söylemiştir: "Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır." Hafi nass ise şudur ki Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur: "Sizin en üstününüz (veya en isabetli hüküm vereniniz) Ali'dir. Ey Ali! Sen benim yanımda Musa'nın yanındaki Harun gibisin. Fakat şu var ki benden sonra nebi yoktur." Hz. Ali'yi herkesten üstün görürler. Masum imamsız bir zamanın olmayacağını söylerler. Ehl-i beyt dostlarına tevelli (tevilla) eder, düşmanlarından teberrî (teberra) ederler. Takiyyeyi caiz görürler. Takiyye, halk korkusu sebebiyle zahiren kendi mezhebinin hilafına iř yapmak ya da konuşmaktır. Mest üzerine mesh etmeyi caiz görmezler, "başınızı ve ayaklarınızı mesh edin"⁴⁹ ayetinin zahirine göre ayaklarının üstünü mesh ederler. Mut'a (şiga) nikâhını caiz görürler, namazda ellerini birbiri üzerine koymazlar, yanlara salıverirler. Namaz secdesini toprak veya top-

⁴⁹ Mâide, 5/6. Yukarıdaki meal Şii anlayışa göre verilmiştir. Sünni anlayışa göre ise ayetin meâli şöyledir: "başlarınızı meshedip, ayaklarınızı da (yıkayın)."

raktan mamul bir şey üzerine yaparlar.⁵⁰ Her namazda kunut okurlar, namazın ikinci rek'atında Kur'an okuma bittikten sonra ellerini kaldırıp şöyle dua ederler: "Lâ ilâhe illallahu'l-halîmu'l-kerîm, lâ ilâhe illallahu'l-aliyyu'l-azîm. Subhânellahi rabbi'-semâvâti's-seb'i ve mâ fihinne ve mâ beynehünne, ve huve's-semîu'l-alîm ve selâmun ale'l-murselîn ve'l-hamdu lillahi rabbi'l-âlemîn." Namaz ezanında iki kere "Hayye ala hayri'l-amel" derler, ipek elbiseyle namazı caiz görmezler, namazda "amin" diyen bir kişinin namazının bozulacağını söylerler, çünkü bu lafız Kur'an'da yoktur, derler. Cuma günü guslünün farz olduğunu söylerler.⁵¹ İmamın arkasından Kur'an okumazlar, ibadet konusunda mezhepleri çoğu kere Şafii'ninkiyle benzerdir. Kıyam ve rükûda ellerini kaldırırılar, ikinci rekâta kalkmadan önce de hafif⁵² bir şekilde otururlar (kade yapar gibi olurlar), ictihad ve kıyası asla caiz görmezler. İtikadi konularda Mutezile'yle paralel düşünürler; rüyetullahın inkârı, teşbih, Kur'an'ın yaratılmışlığı, fiili sıfatların hâdis oluşu, istitaat gibi. Ancak büyük günah işleyen kişinin cehennemde ebedi kalışı konusunda farklı düşünürler; Mutezile büyük günah işleyen eğer dünyadayken tevbe etmeden ölürse cehennemde ve ebedi bir azap içinde kalacaktır der, Şia ise böyle birinin cehennemde ebedi kalmayabileceğini, Allah Teâlâ'nın fazlı ve rahmetiyle cehennemden kurtulabileceğini söyler. Şia'nın temel inanç esasları bunlardır.

Şia beş gruptur:

a. Zeydiyye

Emeviler döneminde kıyam etmiş olan Zeyd b. Ali'nin taraftarlarıdır. Onu yakaladılar ve öldürdüler. Ardından oğlu Yahya b. Zeyd Horasan'a kaçtı, ancak onu da yakaladılar ve Nasr b. Seyyar'ın Gozganlılara fermanı ile onu öldürdüler, kabri Bazguye'dedir. Zeydilerin mezhebinin temeli şudur; Ali, Hasan ve Hüseyin (r.anhum)'dan

⁵⁰ Esasen ilgili metinde 'yapmazlar' şeklinde olumsuz geçmiştir, ancak Ahmed Kesrevi'nin de tashih ettiği üzere bu ifade olumlu olmalıdır. Zira Şiiiler secdenin ancak toprak veya toprak cinsinden bir şey üzerine yapılabileceğini söylerler.

⁵¹ Kesrevi, burada ifadeyi 'farz görmezler' şeklinde olumsuz olarak düzeltmiştir.

⁵² Bu kelime asıl metinde "hakikat" şeklindedir, düzeltmeyi Kesrevi yapmıştır.

sonra imamet iddiasında bulunan her temiz/masum Alevinin, Ali'nin çocuklarından olması, dindar (zahid) ve masum olması şartlarını ileri sürerler. Zeydiler beş gruptur:

1.el-Muğiriyye: Lakabı ebter⁵³ (soyu kesik) Küseyyiru'n-Nevâ⁵⁴ el-Muğire b. Said taraftarları.

2.el-Cârudiyye: Ebu Ziyad taraftarları.

3.ez-Zukeyriyye: Zükeyr b. Safvan'ın taraftarları.

4.el-Haşebiyye: Surhab⁵⁵ et-Taberi'nin taraftarları, isyan zamanında onların silahları çubuktandı.

5.el-Halefiyye: Halef b. Abdussamed'in taraftarları.

b. el-Keysâniyye

Hz. Ali'nin (k.v.)'nin kölesi Keysan'ın taraftarlarıdır. Bu mezhebe göre imamet, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra Muhammed b. Ali'ye geçmiştir. Ona İbn el-Hanefiyye derler, çünkü annesinin adı Hanefiyye idi. Onlar İbn el-Hanefiyye'nin hayatta olduğunu, asla ölmeyeceğini, Şi'b-i Razavi'de⁵⁶ gizlendiğini, gizlilik sona erdiğinde dünyayı ele geçireceğini ve adaletle dolduracağını söylerler. Bunlar dört fırkadır:

1. el-Muhtâriye: Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafi'nin taraftarlarıdır.

2. el-Kerbiyye: Ebu Kerb ed-Darir'in taraftarlarıdır.

3. el-İshâkiyye: İshak b. Ömer'in taraftarlarıdır.

4. el-Harbiyye: Abdullah b. Harb'in taraftarlarıdır.

c. el-Gâliye

Şia'nın en eski grubu Gâliye'dir ki bu grup mutlak kâfir olmuşlardır. Bunlar şu kimselerdendir ki onlardan biri Hz. Ali'nin yanına gelip; "Ey Yüce Ali! (Ey Aliyyü'l-A'la) Sana selam olsun!" Hz. Ali (k.v.) bunun üzerine onun yakılmasını emretti. Daha sonra şöyle buyur-

⁵³ Başka bir yerde "Esir"

⁵⁴ Başka bir yerde "Kebiratu't-tevelli"

⁵⁵ Başka bir yerde "Sorghât"

⁵⁶ Razva olarak da bilinen bu yer Medine'ye 7 fersah uzaklıkta bir dağdır.

du: “ (Benim hakkımda) İki kişi helak olmuştur; aşırı sevgi besleyen ve (hakkımda) aşırı giderek iftira eden.”

Bunlar dokuz fırkadır:

1. el-Kâmilîyye: Ebu Kâmil’in taraftarları.
2. es-Sebeiyye: Abdullah b. Sebe’nin taraftarları.
3. el-Mansuriyye: Ebu Mansur İcli’nin taraftarları.
4. el-Gurabiyye: Bunlar Hz. Ali b. Ebu Talip’in kargaya benzediğini söylerler.
5. el-Buzayğîyye⁵⁷: Buzayğ⁵⁸ b. Yunus’un taraftarlarıdır.
6. el-Ya’kubiyye: Muhammed b. Yakub’un taraftarlarıdır. Bunlar Hz. Ali’nin her zaman bulutlar arasından dünyaya geldiğini söylerler.
7. İsmailiyye: İsmail b. Ali’nin taraftarlarıdır.
8. el-Ezderiyye: Bunlar, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in babası olan Hz. Ali’nin gerçek Ali olmadığını; onun, adı Ali el-Ezderi olan bir kişi olduğunu söylerler. Onlara göre imam olan Ali’nin çocuğu yoktur çünkü o yaratıcıdır. Haşa! Ağızları toprak dolasıcalar!

Seyyid Ali Ebu Talip’ten şöyle işittim, “Ben Kufe’de bulunduğum sıralarda bir yaşlı vardı Alevi mezhebini, kendisini açık bir şekilde falan el-Ezderi diye ifade ediyordu. Derken bir gün ferman-ı Hak vâki oldu ve o adam öldü, maruf ve muteber bir Alevi olması sebebiyle onu Emirulmüminin Ali (k.v.)’nin mezarının kenarına defnettiler. O gece onun mezarından öyle bir pis koku yayıldı ki yöre halkı feryat edip itiraz ettiler; bunun üzerine o Alevinin adamları ve çocukları o gece onun mezarını açıp 20 arşın (yaklaşık 15 metre) derinliğinde mezarı tekrar kazdılar ve adamı bir kere daha defnettiler. Ertesi gün o pis koku daha fazla bir şekilde yayılınca yöre halkı feryat edip isyan ettiler bunun üzerine sonraki gece o adamın çocukları onu mezardan kaçırıp istedikleri başka bir yere defnettiler. Anlaşılan onun inancı onun durumuna tesir etti ki bu hal üzere

⁵⁷ Başka bir yerde “el-Berte’iyye”.

⁵⁸ Başka bir yerde “Berte”

ölmesi sebebiyle ölümünde de rezil rüsva oldu, böyle bir şeyden Allah'a sığınırız.

d. Şia'nın Dördüncü fırkası (Seb'iyye veya Bâtıniyye)⁵⁹

Bunların mezhebinin temeli zahiren teşeyyü ve Emirülmüminin Ali (k.v.)'yi sevmektir, ancak içleri sırf küfürden ibarettir. Bunlar Mısır'da ortaya çıkmıştır. [Ehl-i Sünnet, bu (Seb'iyye) mezhebi ortaya çıkaklı 200 yıl olmamıştır, der.]⁶⁰

Bir adam vardı Ebu Meymun Kaddah adında, bir diğeri vardı İsa Çeharlehtan (Dört ayaklı) ve bir üçüncüsü de falan Dendani idi ki bu üçü de kâfir ve mülhid idi. Birbirleriyle dost olan bu üç kişi yeme ve içme zamanlarında birlikte oluyorlardı. Ebu Meymun Kaddah bir gün şöyle dedi; "Ben bu Muhammed'in dininden nefret ediyorum, askerim yok ki onlarla savaşıyım, ayrıca param da yok. Ancak hile ve desiseye dair bazı imkânım var ki eğer biri bana yardım ederse Muhammed'in dinini alt-üst ederim. İsa Çeharlehtan bunun üzerine, "Benim ziyadesiyle malım var ve bu konuda hiç çekinmeden sarf edebilirim." Bu konuda anlaştilar. Ebu Meymun Kaddah'ın sert ama güzel yüzlü bir oğlu vardı ki onunla fitne fesat çıkarmak istedi. Ebu Meymun Kaddah tabiblik ve kurtuluş iddiasında idi. Kendi çocuğuna Aleviler gibi uzun saç bıraktırdı, İsa Çeharlehtan'ın verdiği parayla o çocuğu allayıp pulladılar ve onun bir Alevi, kendilerinin ise onun hizmetçisi olduklarını ilan ettiler. Onu âlây-ı vâlâ ile Mısır'a götürdüler, onun önünde oturmadılar, onunla büyük bir saygı ve hürmet içerisinde konuştular. O iyice şöhrete kavuşmadan hiç kimsenin onunla konuşmasına izin vermediler. Mezheplerini ilan ettiklerinde; şeriatın bir zahiri bir de batını vardır dediler. Zahir, Müslümanların uyması gereken ve uğrunda çabaladıkları şeydir. Batın ise Rasulullah (s.a.v.)'in bildiği ve Ali'den başkasına söylemediğidir ki Ali de bunu çocuklarına, şiasına ve özel adamlarına söylemiştir. Bu batını bilen kişinin itaat ve ibadetin sıkıntısından

⁵⁹ Parantez içi ifade Muhammed Taki Dânişpezuh'un *Riyâzu'l-Ulemâ*'dan yaptığı bir nakildir.

⁶⁰ Köşeli parantez içindeki ifadeler Muhammed Taki Dânişpezuh'un *Riyâzu'l-Ulemâ*'dan yaptığı nakildir.

rahatlayacağını (ibadetin onlardan sâkıt olacağını) söylerler. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e “nâtık”, Hz. Ali (r.a.)'a “esâs” derler, aralarında bir uyum olduğunu söylerler. Akla, “sâbık” ve “evvel” derler. Nefis, akıldan ortaya çıkmış; cihandaki her şey de nefisten ortaya çıkmıştır. ‘İncire, zeytine, Sina Dağı’na ve şu emin beldeye yemin ederim ki,⁶¹ ayetlerindeki incir (tîn) her şeyin özü olan akıl, zeytinin (zeytûn) ise baştan sona letafet olan nefistir. Zeytin tane tane olduğu için yoğunlukla bezelidir. Sina Dağı (Türısınin) ‘nâtık’dır yani Muhammed (s.a.v.)’dir, zâhiren dağ haşindir halka kılıçla konuşmuştur; bâtınen o dağın içerisinde bir takım cevherler vardır. Emin belde (beledi’l-emîn) ‘esas’tır yani Ali’dır ki şeriatın tevilini o yapmıştır ve insanlar belalardan emin olmuşlardır. Cennetin dört nehrini de bu şekilde tevil ederler. Onların amacı tüm şeriatı ortadan kaldırmaktır (iptal), tüm lanetler onlara olsun. Yine bunlar derler ki, Peygamber (a.s.) müminlerin babası, Ali de annesidir. Zira Peygamber Ali’yle ilim ve marifet sebebiyle yakınlaşmış ve her iki ilim bânını doğurmuştur. Derler ki ilk vücûda gelen şey âlem-i akıl idi daha sonra âlem-i nefis meydana gelmiştir. Daha sonra ise tüm mahlûkât vücûda gelmiştir. İnsan nefis-i cüz’i ile diridir, öldüğünde cüz’i küllisi geri döner.

Eğer birisi bunlara sorsa, “Akıl âlemi neden meydana geldi?” Derler ki; “emir ile meydana geldi.” Sorsan ki “kimin emriyle” derler ki, “biz bunu bilmeyiz, ayrıca biz Allah’ın ve bir yaratıcının olup olmadığını bilecek kudrette değiliz, belki tevhid araştırmacıları itimadın onun olmadığı üzerine olduğunu söylerler”-Yüce Allah bunların söylediğinden münezzehdir, son deuce yücedir ve uludur.⁶² İşte bu şekilde Müslümanları dinden çıkarırlar. Ayet ve Hz. Peygamber’in hadislerinden bahsederlerken dikkat ederseniz ayın yarılması mucizesini inkâr ederler. Peygamber (s.a.v.)’in üç şeyde önde olduğunu söylerler; bunlar ciddiyet, fetih ve hayal duygusu ki Cebrail, Mikâil ve İsrail bunlara yakındı. Derler ki Peygamber (s.a.v.) bu dini aptallar ve cahiller meşgul olsunlar ve alt-üst olsunlar; fuzuli işlerle uğraşmasınlar diye ortaya çıkardı. Aksi takdirde bu şeriatlara

⁶¹ Tîn, 95/1-3.

⁶²Yazar burada İsrâ, 17/43.ayete telmihte bulunmuştur.

ihtiyaç olmazdı. Şeriat hükümlerinin her birinin bir tevili ve bätini yorumu vardır. Dikkatli bakılırsa bunların tamamı şeriatı ortadan kaldırmak için gayret ederler-Allah onlara lanet etsin-. Bunlar Peygamber (s.a.v.)'in "Kabir cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur" hadisiyle ilgili olarak şöyle derler: Kabir, insanın bedenidir ki onun kişisel kabridir ve insanın derini nefsidir. Eğer bu kişi bätini ise ve kendinden geçmişse şeriat hükümleri ona bir eziyet vermez ve onun bedeni cennet bahçesi olur. Eğer şeriatın batınına ve teviline sahip değilse taat ve ibadetin sıkıntısını çeker o zaman da bedeni cehennem kütüklerinden biri olur. Yine derler ki cennetin her yerinde dalı bulunan Tuba ağacını şöyle tevil ederler; bu güneştir ki her gün tüm âlemi içine alır onun ulaşamadığı yer yoktur. Esasen bu tevillerin sonu yoktur, Kur'an, şeriat, namaz, oruç, hac, iman vb. konularla ilgili her yorumlarını açıklasak kitabın hacmini artırır o bakımdan burada örnek olarak zikrettiklerimiz delil olarak yeter. Bunların mezhebinin temeli yedili sisteme dayanır; her ne kadar bätinden hepsini inkâr etseler de zâhiren yedi peygamber kabul ederler. Yedi imama inanırlar, henüz ortaya çıkmamış ve beklenen (muntazar) olan imama "zamanın sahibi" (veliyü'z-zaman) derler. Ramazan ayı bayramında herkesten gümüş para (dirhem) ve dang (bir şeyin altında biri, tane) isterler. Yani yedi (7) dang. Onların her şehirde bu mezheplerine davet eden adamları bulunur ki onlara "sâhib-i cezîre" derler.⁶³ Her şehirde buna bağlı dâiler (propagandacılar, davetçiler) vardır. Kendisine din daveti yapılan kişiye "müstecîb" derler. Bizim zamanımızda "sâhib-i cezîre" makamına erişmiş bilinen iki kişi vardı; biri Nâsır-ı Hüsrev idi ki, Yemgân'da oturuyordu, oradaki insanları yoldan çıkardı, tarikâtı (mezhebi) oralarda yayıldı. Diğeri Isfahan'da yaşayan Hasan Sabbah idi ki oradan Rey'e gelmiş ve orada gizlenmişti. Horasan ve Irak'tan birçok insanı yoldan çıkarıp bu mezhebe davet etmişti. Yine Gazne'de kendisine Muhammed-i Edîb denen birisi vardı. Mısırlıların dâisi olan bu zat şehirlerden ve köylerden sayısız insanı yoldan çıkarmıştı. Öyle yazılmıştır ki eğer bir kişi bu çeşit söz işitse bilir ki

⁶³ Bunlara "hüccet-i cezîre" de denir. "Hüccet" davet anlayışında dördüncü mertebeyi simgeler. İmam'dan sonradır, 'dâi'den öncedir. "Cezîre" yeryüzününün yedi kısmından biridir, ayrıca her hüccetin davet bölgesidir. (D.Siyaqi)

bu söz onlarıdır ve onlara iltifat etmez, onların yemeğini yemez. Bu bahsettiklerimiz iki kısmdır:

1.en-Nâsriyye: Nâsır-ı Hüsrev'in taraftarlarıdır. O büyük bir mel'un idi. Birçok eseri vardır. *Vechu'd-Dîn* ve *Kitâbu Delîli'l-Mutehayyirîn* onun inkârcılığını gösteren çalışmalarıdır. Taberistan⁶⁴ ahalisinden birçok kişi yoldan çıkıp onun mezhebine girmiştir.

2. es-Sabbâhiyye: Hasan Sabbah'ın taraftarlarıdır. Arap idi ve Mısır'dan gelme olup büyük bir dâî idi.⁶⁵

e. Şia'nın Beşinci Fırkası: On İki İmamcı İmamiyye

Bunlar bir fırkadır ve Şia'dan hiçbir grup bunlardan daha fazla değildir. Irak, Mâzenderân'da ve yine Horasan'da son derece kalabalıktırlar. Bunların inançları daha önce konu başında Şia mezhebi altında anlatılmıştı. İlaveten, her gün 51 rek'ât namaz kılarlar ki bunda farz olanlar bellidir, kalanları tatavvu (nafile)dur. Her namaz sonunda şükür secdesini vacip görürler. Namaz secdesi ve tilavet secdesi bir arada olmasın diye secde ayeti olan sureleri namazda okumazlar. Kurbanı, kurban bayramı günü bayram namazından önce keserler. Arpa suyundan yapılan içkiyi üzüm suyundan yapılan gibi haram görürler. Bu meyanda Peygamber (s.a.v.)'den onun arpayı yasakladığına dair rivayette bulunurlar. Tavşan etini haram görürler. Şahitsiz ve velinin izni olmaksızın yapılan nikâhı caiz görürler. Ancak boşanmanın şahitsiz olmayacağını söylerler. "İddet müddetlerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın. İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun."⁶⁶ ayetinin zahirine göre amel ederler. Derler ki Yüce Allah, şahitliği boşanmada şart koşturmuş, nikâhta değil. Bir cümlede söylenen üç talak (üç kereden verilen boş ol ifadesini) kabul etmezler, zira Allah Teâlâ, "Boşa-

⁶⁴ Dânişpezuh, buranın Taberistan değil Toharistan olduğunu *Riyâzu'l-Ulemâ*'dan nakletmiştir. (D. Siyâgi).

⁶⁵ Üstad Dânişpezuh'un *Riyâzu'l-Ulemâ*'dan nakline göre, Hasan Sabbah Mısır'dandır ve denildiğine göre hâlâ hayattadır. Rey'e yerleşmiştir ve büyük bir davetçidir. Eski bir kitap vardır ki ona *İhvân-ı Safâ* derler, oradan ders okurlar ve o mezhebe bağlıdır.

⁶⁶ Talâk 65/2.

ma iki defadır”⁶⁷ buyurmuştur. Cenaze namazı, bir namaz değil dua olduğu gerekçesiyle beş kere tekbir alırlar ve abdestsiz kılınmasını caiz görürler. Hz. Peygamber (s.a.v.)’den sonra imametin Emirulmüminin Ali’de olduğunu söylerler. Onun daha önce geçen peygamberlerden üstün olduğunu söylerler. İmametin ondan sonra ise oğullarında olduğunu söylerler. İmam Ali’den sonra sırasıyla toplam on iki imam vardır. Onların isimleri sıralı bir şekilde kısa hayat hikâyeleriyle birlikte (konu sonundaki şemada) açıklanmıştır. Ali (r.a.) dışındakiler için “Emirulmüminin” unvanını kullanmazlar, onlara “imam” derler. Ebu Bekir, Ömer, Osman (r.anhum)’ı zâlim, bâğî ve tâğî olarak görürler ve onların yaptığı her şeyin batıl olduğunu söylerler. Fedek arazisini Hz. Fatıma (r.a.)’nın mirası olarak kabul ederler. Hiçbir ümmetin ric’atsiz olmadığını söylerler ve buna örnek olarak Üzeyr ve Ashâb-ı Kehf’i verirler. Onlar gibiler için şu ayeti delil getirirler: “Binlerce oldukları halde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? Allah onlara ‘Ölün!’ dedi (öldüler). Sonra onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır. Lâkin insanların çoğu şükretmez.”⁶⁸ Kendi taraftarlarına dua etmeyi ve muhaliflerine de beddua etmeyi gerekli görürler. Kendi mezhep taraftarlarına mü’min derler. Buna göre hem zâhiren hem de bâtinen iman sahibi olan mü’mindir. Zâhiren iman sahibi olup da gerçekte (bâtinen) bunun tersine inanan bir kişiyi ise müslim olarak isimlendirirler. Zira onlara göre böyle biri kılıçla Müslüman olmuştur, ama mü’min olmamıştır. Şu ayeti delil olarak getirirler: “Bedeviler ‘inandık’ dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama ‘boyun eğdik’ deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi.”⁶⁹ Şerrin, Allah Teâlâ’dan olduğunu söylerler. On ikinci imamın varlığını ve gaybetinin uzunluğunu, önceki imamın onunla ilgili nass-ı hükmine dayanarak caiz görürler. Bu konuda Mir Seyyid Murteza’nın bütün bu meselelerin açıklamasını içeren *el-Mukni’ fi’l-Gaybe* kitabını gördüm.

⁶⁷ Bakara 2/229.

⁶⁸ Bakara 2/243.

⁶⁹ Hucurât 49/14.

Şimdi onların mezheplerine göre on iki imamın isimlerinin ve zamanlarının yer aldığı bir tablo geliyor iki sayfada ki bakanlar vâkıf olsunlar.

İsim	Künye	La-kab	Doğum Tarihi	Vefat Tarihi	Yaş	Mezar	Anne ismi	Öldüren katili
Ali	Ebu'l-Hasen	Mur-teza	Mek-ke'de Fil Olayından 30 yıl sonra	40 sene-sinde	63	Kûfe'de Gari'de ⁷⁰	Fâtıma bint. Esed	Abdur-rahman b. Mül-cem
el-Hasen b. Ali	Ebu Muhammed	ez-Zekî	Medi-ne'de hicretin 2.yılında	Medi-ne'de 49 sene-sinde	47	Medi-ne'de	Rasulul-lah kızı Fâtıma	Ca'de bint. Eş'as b. Kays
el-Hüseyn b. Ali	Ebu Abdul-lah	eş-Şehid	Medi-ne'de hicretin 4.yılında	61 sene-sinde	57	Ker-belâ'da	Rasulul-lah kızı Fâtıma	Şimr ve Sinan-Allah'ın laneti üzerlerine olsun-
Ali b. Hüseyin	Ebü İbrâhîm	Zey-nu'l-âbidîn	Medi-ne'de 38 yılında	Medi-ne'de 110 yılında	72 ⁷¹	Medi-ne'de	Şeh-ribânu bint. Yezdu-cerd	Hişâm
Mu-hammed b. Ali	Ebu Cafer	el-Bâkır	Tay-be'de 59 yılında	Medi-ne'de 119 yılında	60	Medi-ne'de	Karîbe bint.el-Hişm b. Mu-hammed b. Ebu Bekir	İbrâhîm b. Velid
Cafer b. Mu-hammed	Ebu Abdul-lah	es-Sâdık	Medi-ne'de 83 yılında	148 veya 149 yılında	65	Medi-ne'de	Hamide el-Berberiyye	Mansur
Musa b. Cafer	Ebu İbrahim	el-Kâzım	108 yılında	164 yılında	56	Kureyş Mezarlı-ğında	Ümmü'l-Benin	Harun Reşid
Ali b. Musa	Ebu'l-Hasen	er-Rızâ	Medi-ne'de 148 yılında	Tus'ta 203 yılında	55	Tus'ta	Hizrân	Me'mun

⁷⁰ Metnin aslında Gari yerine 'Kura' (köy) olarak geçmekte olan bu ifadeyi Ahmed Kesrevi düzeltmiştir. Zira, Necef'in isimlerinden biri de Gari'dir.

⁷¹ Metnin aslında yaşadığı ömür 27 yıl olarak gösterilmiştir, düzeltmeyi Ahmed Kesrevi yapmıştır.

Mu- hammed b. Ali	Ebu Cafer	et- Takî	Medi- ne'de 195 yılında	220 ⁷² yılında	25	Kureyş Mezarlı- ğında	Semâne	Ümmü'l- fazl bint. Memun
Ali b. Mu- hammed	Ebu'l- Hasen	en- Nakî	Medi- ne'de 212 yılında	254 yılında	42	Sâmerra	Hadîse	el- Mustain
el-Hasen b. Ali el- Askeri	Ebu Mu- hammed	ez- Zekî	232 yılında	260	28	Sâmerra	Hakime	el- Mütevekkil ⁷³
Mu- hammed b. el- Hasen	Ebu'l- Kâsım	el- Mehdî	Sâmer- ra'da 255 yılında	-	-	-	-	-

Bunların mezhebi görüşleri şöyledir; on iki imam masumdur, her birinin mucize ve kerâmeti vardır. Her biri kendi hayatlarında Şiaları (tarafdarları) nezdinde biliniyorlardı, onların fetvaları ve sorulara verdikleri cevaplar bilinmektedir. Her biri vefatları zamanında kendinden sonra imam olacak kişiyi tayin etmiştir. Ondan (Hz. Ali'den) Hasen Askeri'ye kadar imamet devam etmiştir. Hasen Askeri de imameti kendinden sonra oğluna havale ederek onun Mehdi ve Kâimu'z-Zaman olduğunu söyledi. 255 yılında Sâmerra'da doğmuştur. Bu küçük çocuğun orada bir kilere (serdâb) girdiği ve bir daha dönmediğini söylerler. İnsanlar o kileri (serdâb) ziyarete giderler. Onun doğumundan bu kitabın yazıldığı zamana kadar kameri 230 yıl olmuştur. İşin hakikatini ve doğrusunu en iyi Allah bilir.

4. Hariciler

Harici mezhebinin başlangıcı ve fikirlerinin ortaya çıkışı Emirulmüminin Ali (r.a.) ile Muaviye arasındaki Siffin Savaşı zamanına gider. O savaş çok uzun sürdü. Savaşın uzun sürmesinin sebebi şuydu, aslında Hz. Ali asla savaşa başlayan taraf olmamıştı. Çünkü savaşmaktan geri duruyordu ve taraftarlarını da savaşı ilk başlatan olmaktan menetmişti. Savaşın uzun sürmesinin sebebi şudur: Bir

⁷² Metnin aslında bu rakam 210'dur. Düzeltmeyi Ahmed Kesrevi yapmıştır.

⁷³ Ahmed Kesrevi, Halife Mütevekkil 248 yılında öldürüldüğünden burada muhtemelen yazarın yanlışlığını söylemiştir. Zira o zaman halife Mu'temid idi. (Muhammed Debir)

gün Mâlik b. el-Eşter en-Nehai'nin savaşta son öldürücü darbeyi vurmak üzereyken Muaviye, Amr b. el-Âs'a "yapacağın bir hile var mı?" diye sorar. O da "yapacağım bir hile var" diyerek ona "askerlere emir buyur kimin yanında Kur'an mushafından ne varsa bir araya getirsinler ve her birini mızrakların ucuna koysunlar ve 'Sizinle aramızdaki hakem Yüce Allah'ın Kitabı'dır, Allah'ın Kitabı'ndan nasıl bir sonuç çıkarsa ona razıyız' diye bağırınsınlar" dedi. Nitekim o şekilde yaptılar ve Hz. Ali'nin taraftarları bu sebeple savaştan geri durdular. Hz. Ali her ne kadar bunun bir riyakârlık ve hile olduğunu söylediyse de onu dinlemediler. Ona, "bizimle Allah'ın Kitabı'yla hükmetmeyi isteyen kişilerle asla savaşmayız" deyip Emirulmüminin Ali'yi savaşı durdurmaya zorladılar. Bu esnada Mâlik el-Eşter ve onun adamları çetin bir şekilde savaşmaya devam ediyorlardı. Ali'nin taraftarları ona Mâlik'i savaştan geri çekmesini istediler. Hz. Ali, Mâlik'e savaşı durdurması için bir adam gönderdi. "Halledilmesi gereken bir sorun var, bu sorunu halledene kadar sabret" dedi. Hz. Ali taraftarları ona kılıç çekerek "eğer onu savaştan geri çekmezsen seni öldürürüz" dediler. Hz. Ali, Mâlik Eşter'in yanına bir adam gönderdi "eğer bu savaşı benim için yapıyorsan, yapma zira sen bana ulaşmadan ben öldürülmüş olacağım ve senin emeğin de boşa gitmiş olacak" dedi. Mâlik bu sözleri işitince kederlendi ve savaşı bıraktı. Hz. Ali'nin yanına döndüğünde kılıçlarını ona doğrultanları azarladı, onlar da kılıçlarının Hz. Ali'nin üzerinden çektiler. Hz. Ali, fitneyi durdurmak için meydana geldi. Daha sonra mızraklara Mushaf geçirmenin sebebini öğrenmek için Muaviye ordugâhına bir elçi gönderdiler. Dediler ki şu kadar bin Müslüman öldü, her iki taraftan iki hakem tayin edelim; bu meselede ne hüküm verilerse herkes buna razı gelsin. Her ne kadar Hz. Ali bunun bir hile ve aldatmaca olup bir faydasının olmayacağını söylese de taraftarları onu dinlemediler. Karşı tarafın dediği gibi yapmak gerek deyip Amr b. Âs'ın tarafını tuttular. Bunun üzerine Hz. Ali, kendi tarafından Abdullah b. Abbas'ı göndereceğini söyledi. Tüm taraftarları "biz bunu asla kabul etmeyiz o senin amcaoğlundur, tarafsız birini göndermen gerek" buradayım dediler ve Ebu Musa Eş'ari'yi aday olarak gösterdiler. Hz. Ali (r.a.)'ın rızası olmaksızın kendi kararlarının uyguladılar. O kararı kabul etmedi ancak kendi adamlarının elinde çaresiz bir durumda kalarak şöyle dedi: "Sözü dinlenmeyenin/itaat edilme-

yenin gr yoktur.” Hakemlerden Ebu Musa E’ari safdil, Amr Musa ise dünyanın yaman siyasetilerindendi. Nitekim daha ilk toplantıda Ebu Musa’yı kandırmıtı: Öncelikle onu kendisinden önce konuşmak üzere ne sürdü ta ki ne syleyecekse önce Ebu Musa söylesin. Amr b. s’in konuşma zamanı geldiğinde de Ebu Musa onun bu suri nezaketine kandığından onun istediği Şekilde hareket etmiş olacaktı. Bu Şekilde uzun bir süre geçtikten sonra, i tam da Amr b. s’in istediği kıvamda olup, muradını Ebu Musa E’ari’nin gönlüne yerletirdiğinde bir gün ona Şöyle dedi: ‘Ey Ebu Musa! Ben Müslümanların maslahatına olacak bir tedbir düşündüm ki o da Şudur; Ali’nin büyüklüğü konusunda bir sıkıntı yok, ancak Őamlılar onu istemiyorlar, Muaviye ise bu ie ehil değildir. Bana göre bu ie senden ehil bir başka kimse yok, zira sen sahabi olarak hicret Őerefine de sahipsin.’ Ebu Musa bu söze boyun eğdi ve Amr b. s’a Şöyle dedi: ‘Benim hakem olarak Őetiler, kendimi nasıl tercih ederim!’ Amr b. s ‘sen kendini Őeme, sen kendi adamını yani Ali’yi görevinden azlet ki ben senin iini halledeyim, maslahat bundadır.’ Ebu Musa ‘etin bir doğru olacak’ dedi. O szletikleri kutlu gün geldiğinde her iki taraftan birçok kimse toplandılar. Ebu Musa nde Amr b. s arkasında geldiler, halk ortaya ne çıkacağını merakla bekliyordu. Ebu Musa ayağa kalktı ve hutbesine baladı; Yüce Allah’a ve Rasul (a.s.)’a övgüde bulunduktan sonra Şöyle dedi: ‘Siz bu hükmü biz iki kişinin boynuna sardınız ve biz iki ay süreyle bu iin nn arkasını iyice inceledik, dndk ve doğrusunun Şu olduğuna kanaat getirdik ki Ali’yi bu vazifeden azledelim tıpkı bir yüzüğün parmağın çıkması gibi’ dedi. Ve saç parmağındaki yüzüğü parmağından çıkarıp sol parmağına taktı. Daha sonra Amr ayağa kalktı ve hutbe irad etti. Şöyle dedi: ‘Ebu Musa, Ali’yi görevinden azlettiği gibi ben de Muaviye’yi bu göreve getirdim.’ Halbuki Ebu Musa, Muaviye’nin daha önce anlatıkları üzere kendisinin ismini anmasını bekliyordu. İsmi anmayınca canı sıkıldı ve bağırmaya baladı; ‘ey hileci, ey hırsız yalan söyledin, hile yaptın sen Kur’an’da Allah Teâlâ’nın hakkında Şöyle dediği gibisin “Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: stne vardan da dilini çıkarıp solur,

bıraksan da dilini sarkıtıp solur.”⁷⁴ Amr b. Âs bunun üzerine ‘yalancı ve hırsız sensin, senin örneğin Yüce Allah’ın hakkında “Ciltlerle kitap taşıyan merkebin durumu gibidir”⁷⁵ dedi. Derken tartışma her iki grup arasına sıçradı, birbirleriyle tartışmaya başladılar, sonunda birbirlerinden ayrılıp evli evine köylü köyüne döndü. Hz. Ali’nin taraftarlarından geri dönenlerden bir grup bir araya gelip ‘Ali niçin hakemlerin tayinine razı oldu da Allah’ın hükmünden niye yüz çevirdi? O bu işiyle kâfir olmuştur, bizim de onunla harbetmemiz gerekir ki tekrar Müslüman olsun ve bu günahından tevbe etsin ya da onu öldürelim.’dediler. İşte bu sözlerle o gün o mezhep ortaya çıkmış oldu. Bu sözleri söyleyen birkaç kişi bu mezhebin ilkelerini de ortaya koymuş oldular, halkı bu mezhebe davet ettiler. Onların alâmeti ve şiarları şu idi: Lâ hükme illa lillâh (Allah’tan başka hüküm sahibi yoktur). Güçlenip üç dört bin kişi bu şekilde biat edip bir araya geldiklerinde Hz. Ali’ye haber verdiler. Hz. Ali o kavme yakın bir yerde olduğundan onlara nasihatte bulundu, öğüt verdi ancak hiç faydası olmadı. Onun dediklerini dinlemediler. O zaman ‘Biz ordu içinde kalırsak bunun bir faydası olmaz, bizim bir şeyler yapabilmemiz için doğru olan ordudan ayrılmamızdır.’ dediler. Hz. Ali’nin ordusundan ayrıldıktan sonra Nehrevan’da toplandılar bozgunculağa ve talana başladılar. Hz. Ali, sabır ve tahammül gösterdi ancak hadlerini aşmışlardı. Bunun üzerine kalkıp onların yanına gitti, onların bilinen kişilerini ve mütekellimlerini çağırıp onlara ‘ben sizin desteğinizle güçlüydüm, siz benim dostlarımdınız, neye dayanarak bu isyanı çıkardınız?’ diye sordu. Onlar, ‘sen Müslüman iken biz senin dostların idik, sen kâfir olduktan sonra biz senden ayrıldık, eğer günahını itiraf edip tevbe eder Müslüman olursan biz yine sana tabi oluruz. Aksi takdirde seninle savaşım ya seni öldürürüz ya da biz hepten helak oluruz’ dediler. Hz. Ali, ‘ben ne günah işledim?’ dedi. Onlar, ‘sen insanların hükmüne boyun eğdin, Allah’ın hükmünden ise yüz çevirdin. Hâlbuki Allah Teâlâ şöyle buyuruyor; “Kim Allah’ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfir-

⁷⁴ A’raf 7/176.

⁷⁵ Cum’a 62/5.

lerin ta kendileridir.”⁷⁶ Hz. Ali (r.a.) ‘İki hakem meselesinde o gün onların yaptıklarının bir hile ve aldatmaca olduğunu o gün söyledim, ancak siz beni dinlemediniz. O gün beni ve dostlarımı zorla savaştan vazgeçirdiniz. Bu gün bu konuyla ilgili olarak bana ne diyorsunuz? (Aklınız başınızda mı?!) dedi. Onlar, ‘Evet, bizler de o gün kâfir idik, senin gibi hata ettik. Bugün ise tevbe edip tekrar Müslüman olduk. Sen de gel küfrünü kabul et ve bir kere daha Müslüman ol!’ dediler. Hz. Ali, ‘Sübhanallah! Ben yeryüzündeki herkesten önce iman getirmişim ve Yüce Allah’ın peygamberiyle hicret etmişim, onun önünde karşıma çıkanları (mübareze için) yere sermişim, şimdi bu ihtiyarlığım zamanında kfrme şahitlik yapıp Müslüman olayım ve her türlü emeğimi zayi edeyim, öyle mi! Ayrıca eğer bir kişi sana mminlik konusunda sana hakemlik yapsa niye kâfir olsun! Allah Teâlâ karı koca arasındaki düşmanlıkla ilgili olarak hakem tutulmasını emir buyurmamış mıdır. “Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin.”⁷⁷ Yine ihramlıyken öldürülen avın kıymetini belirlemek için iki hakemin vereceği hükme uyulmasını emretmemiş midir: “Ey iman edenler! İhramlı iken avı ldrmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe’ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (ldrlen avın dengini takdir eder.)”⁷⁸ Ben o zaman hakemlerin hükmüne razı olmadığım halde şimdi siz bana sitem ediyorsunuz! şimdi ortaya çıktı ki o gün onların yaptığı bir hile ve kandırmaca idi. şimdi ben buna razı geldiysem nasıl kâfir olurum?! Bu ve benzeri deliller getirmesi sonucunda 1500 kişi tekrar geri döndüler ve tevbe ettiler. Diğerleri ise o kötü inançları üzerinde durdular, Nehrevan’a bir ordugâh kurdular. Onlar şöyle inanıyorlardı; kişi büyük ve küçük günah işlemekle kâfir olur. Bu nedenle kadın, erkek, büyük, küçük gördükleri her müslümanı öldürüyorlardı. Hz. Ali onlara tahammül gösterip her gün onlara öğütte bulundu, bir kötülük yapmadı. Ta ki bir gün ona

⁷⁶ Mâide 5/44.

⁷⁷ Nisâ 4/35.

⁷⁸ Mâide 5/95. Burada konu anlaşılısın diye ilgili ayet baştan alınmıştır.

iki kadın ve kocasının haberini verdikleri zamana kadar. Şöyle ki iki kişi karılarıyla ve eşekleriyle giderlerken bunlar onları yakalar ve onların mezheplerini sorarlar. Bir kendisinin Hristiyan ve kadının da eşi olduğunu söyler, bunun üzerine onları serbest bırakırlar, onlara bir saldırıda bulunmazlar. Diğeriyse Müslüman olduğu için onu ve eşini öldürürler, ayrıca o kadının (hamile olduğundan) karındaki bebeğini de öldürürler. İşte bu haber Emirülmüminin Ali'ye ulaştığında şöyle der: Bunların duracağı yok, ayağa kalktı ve onlarla savaşa karar verdi. Onları Yüce Allah'a, bu dine ve şart olan şeriata davet etti. Onlar icabet etmediler aksine daha fazla bozgunculukta bulundular. Savaşa başladılar ve onları öldürdüler. Sâhibu's-sedye ki Hz.Peygamber (s.a.v.), Hz. Ali'ye haber vermişti, onun izini bula-madılar. Ta ki ziyadesiyle yapılan bir araştırmadan sonra ki bunun hikâyesi uzundur. İşte bu mezhep o zamandan sonra halk arasında ortaya çıktı. Bunlar Hz. Ali'yi ve ondan sonra gelen herkesi reddederler. Her dönemde bunlardan bir grup var olmuştur. Onların arasında belagat ustaları (fusahâ), hatipler ve büyük savaşçılar (mubarizan) mevcut idi, Nafi Ezrak, Katari b. el-Fecâe et-Temîmi, Dahhâk b. Kayse ve benzerleri. Bunlar 15 fırkadır:

- 1.el-Ezrakiyye: Nafi b. Ezrak'ın taraftarları.
- 2.en-Necedât: Necde b. Âmir el-Hanefi'nin taraftarları.
- 3.el-Acâride: Abdulkerim b. Acred'in taraftarları.
- 4.el-Hâzimiyye: Şuayb b. Hâzim taraftarları.
- 5.es-Seâlibe: Sa'lebe b. Âmir'in taraftarları.
- 6.el-Cerûdiyye: Abdullah b. Cerûd'un taraftarları.
- 7.es-Sufriyye: Ziyad b. el-Asfer'in taraftarları.
8. el-İbâdiyye: Abdullah b. İbad'in taraftarları.
- 9.el-Hafsiyye: Hafs b. el-Mikdam'ın taraftarları.
- 10.el-Beyhesiyye: Ebu Beyhes b. Heysam'ın taraftarları.
- 11.el-Yezidiyye: Yezid b. Üneyse'nin taraftarları.
- 12.eş-Şemrahiyye: Abdullah b. Şemrâh'ın taraftarları.
- 13.el-Fadliyye: Fadl b. Abdullah'ın taraftarları.
- 14.ed-Dahhâkiyye: Dahhâk b. Kays'ın taraftarları.

15.el-Bidaiyye: Yahya b. Asram'ın taraftarları. Bunlar cennete sadece kendilerinin gireceğini söylerler.

Aslında bu Harici gruplar ve bunların mezhebi birdir. Burada zikrettiğimiz her birinin olayları ve isyanları çok büyük idi. Cerudileri avamdan bir grup onların amelleri zayi ettiğine dair bir töhmette bulunur. Derler ki Ali'ni hışmından kurtulalım. Ancak bu sözlerin aslı yoktur. Bu mezheple ilgili çok şeyler birçok kitapta zikredilmiştir. Burada bunlarla ilgili doğru olduğuna inandığımız özet bir bilgi verilmiştir. Bu konuda detaylı bilgi isteyenler *Ahsenu'l-Kibâr*⁷⁹ kitabına müracaat etmelidirler.

⁷⁹ Bu kitap Muhammed b. Ebu Zeyd b. Arabşah Verâmîni'nin *Ahsenu'l-kibâr fî ma'rifeti'l-Eimmeti'l-Athâr* adlı kitabıdır.

Ek 2: *Beyânu'l-Edyân* Kitabının İçeriği -İçindekiler Listesi-

Birinci Bölüm

Her zaman ve her bölgede bir yaratıcıya inananlar

1. Acemler ve Farslar
2. Der'i Farsçası
3. Filozoflar
4. Rumlar, Kıptiler ve Habeşler
5. Türkler
6. Hintliler
7. Zenciler

İkinci Bölüm

İnsanların İslam'dan Önce Bağlı Olduğu Mezhepler

1. Arapların Mezhepleri
2. Filozofların Mezhepleri
3. Cehüdânın Mezhepleri
4. Samirilik
5. İnânilik
6. Râilik
7. Hıristiyanların (Tersâyân) Mezhepleri
8. Ya'kubiler
9. Nesturiler
10. Melkâiler
11. Mogan Mezhebi
12. Zerdüş Mezhebi
13. Mazdek Mezhebi
14. Mani Mezhebi
15. Senevi Mezhebi
16. Putperestlerin Mezhebi
17. Hintlilerin Mezhepleri
18. Tenâsuh Mezhepleri
19. Sâbiilerin Mezhepleri

20.Karamita ve Zındıkların Mezhepleri

21.Sofistailik

Üçüncü Bölüm

Hız. Peygamber'in "Benden sonra ümmetim 73 Fırka olacak" haberinin beyanı

- 1.İslam Fırkalarının mezhepleriyle ilgili usul
- 2.Sünnet ve Cemaat Mezhebi
 - a.Ashâb-ı Hadis
 - b.Ashâb-ı Rey
- 3.Mutezile
- 4.Şia
- 5.Haricilerin Mezhepleri
- 6.Mücebbira Mezhepleri
- 7.Müşebbihe Mezhepleri
- 8.Sufilik Mezhepleri
- 9.Mürchie Mezhepleri

Dördüncü Bölüm

İslam Mezhepleri Hakkındadır

- 1.Sünnet ve Cemaat Mezhepleri
 - a.Ashâb-ı Hadis (Malikilik-Şafilik-Zahirilik-Hanbelilik)
 - b.Eş'arilik
 - c.Ashâbu'r-Rey (Hanefilik)
- 2.Mutezile
- 3.Şia Mezhebi
 - a. Zeydilik
 - b.Keysanilik
 - c.Gâliye
 - d.Şia'nın dördüncü fırkası
 - d1.Nâsırilik
 - d2.Sabbahilik
 - e.Beşinci Fırka: İmamilik

4.Harici Mezhepleri

Beşinci Bölüm

Boş Hayaller Peşinde Koşan İstisnâi Gruplar: İlahlık ve Peygamberlik İddiasında Bulunanlar

- 1.Müseylime
- 2.Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'nin Haberleri
- 3.Esved-i Kezzâb el-Yemenî'nin Hikâyesi
- 4.Ahtel-i Dab'î el-Kezzâb'ın Haberleri
- 5.Muhtar es-Sakafî'nin Haberleri
- 6.Beyan b. Sem'an el-Temîmî'nin Haberleri
- 7.Abdullah b. Harb . Amr'ın Haberleri
- 8.Muğire b. Said el-Kûfî'nin Haberleri
- 9.Kisf namıyla maruf Ebu Mansur'un Haberleri
- 10.Râî'nin Haberleri
- 11.Ebu İsa el-İsfehânî'nin Haberleri
- 12.Mukanna'nın Haber ve Hikâyeleri
- 13.Bâbek Hurremdin'in Hikâyesi
- 14.Ali b. Muhammed el-Müberkai'nin Haberleri
- 15.Hüseyin b. Mansur b. Mahmi Hallac'ın Haberleri
- 16.İranşehri'nin Haberleri
- 17.Ahmed Keyyâl'in Haberleri

Fasl, (Peygamberlik vb. iddialarla ortaya çıkan kişilerle ilgili kısa komik anekdotlar).

